

AMERİKAN İSTİHBARAT BELGELERİNE GÖRE KURTULUŞ SAVAŞI'NIN BUNALIM DÖNEMİNDEKİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI VE "DIŞİŞLERİ BAKANI YUSUF KEMAL BEYLE YAPILAN GÖRÜŞMELER"

ESAT ARSLAN*

GİRİŞ

Kongreler devresinde Ulus'a maledilen ve Son Osmanlı Meclis-i Mebusân'ınca betimlenen "*Ulusal Ant*" ödün verilmez bir biçimde ortaya konulmuş, Ulus, Meclis ve Ordu bütünüyle bu amaca kilitlenmişti âdetâ... Bağlaşık Devletlerin Mondros'la açmış oldukları karta, aynı platformda, koşulları bile tartışılmayacak bir biçimde yanıt verilmişti. Makro seviyede ortaya konulan bu amaçlar doğrultusunda, Türk Dış politikasının genel ilkeleri çerçevesinde örgütlenilerek, dış platformda da, Yeni Türk Devletinin kurumsallaşmasına hız verilmişti. Mondros'tan bu yana 21 ay geçmiş, hilâfet, saltanat ve hanedanın ayrıcalıkları ile hakları uğruna, Osmanlı Devleti'nin paylaşılması demek olan "*Doğu Sorunu*"nun bütün vecheleri uygulama alanına sokulmuş, ülke bütünlüğünden ödün verilmek suretiyle, Sevr Antlaşması imzalatılmıştı. Türk Kurtuluş Savaşı Sevr'den ödün verdirilmesi için yapılmıyordu, "*Ulusal Ant*" ile ortaya konulan fizikî coğrafi hedefe adım adım yaklaşılıyordu. TBMM Hükümeti'nce, ara hedefler ele geçirildikçe, zamanın tek süper gücü konumundaki İngilizler, hiç arzu etmedikleri halde, verdirilemeyecek ödümler için Ankara delegelerini istemeye istemeye görüşme ve konferanslara çağırarak zorunda kalmışlardı. Ethem'in tenkili, arkasından Birinci İnönü Muharebesi'nin kazanılması, işte bu dönemi açmıştı. Kararlılık, koşulları ve zamanlaması önceden düşünülmüş hukuksal temele oturtulmuş güç gösterisi "*Tam Bağımsızlık*"a giden yolun gerçek anahtarlarıydı. Beklenen olmuş, bu bilinmezlik ortamında "*Bölgesel Çekim Merkezi*" Anadolu'nun ortasından adeta fişkırmıştı. İnör'ü Savaşlarından sonra, İngiltere'nin devamlı bir biçimde arka çıkması sonucu Yunanistan kendini ispata kadar vardırırmıştı işi... Çok geçmeden Yunan Kralı Konstantin ve Lider kadrosu Batı Anadolu'ya çıkmıştı. Yunanistan varını, yoğunu Anadolu bozkırına yığmıştı. Bu yığınaklanma so-

* Bilkent Üniversitesi Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Koordinatörü.

nucu, Anadolu bozkırının ortasında yeşermeye başlayan bu bölgesel çekim merkezi acaba, sönüp gidecek miydi? 20 Şubat 1921 tarihli New York Times'ta bir okuyucu mektubunda belirttiği gibi, "*Kemal Bir Balon Mu, Yoksa Bir Kaya Mıydı*"¹? Bu bunalımlı dönem içerisinde Amerikan istihbaratçılarının en deneyimlileri Ankara'ya gelmişler, büyük ölçüde Amerikan Lider Kadrosunun esas bilgisi unsuru paralelinde hazırladıkları anket sorularıyla Anadolu İhtilâli'nin liderini sınamışlardı². Görüşme sırasında Mustafa Kemal'in kişiliği, olayları algılamadaki kişisel becerisi, bakışı ve olayları irdeleyişi onları adeta büyülemişti. Ankara'dan ayrılmadan önce yapacakları önemli bir iş daha vardı, o da liderin çizdiği genel çerçeve içerisinde dış politikanın nasıl biçimlendirildiği ve uygulama alanına çıkarılmasıydı. Genel ilkeler ile uygulama arasında bir çelişki var mıydı? Yoksa lider farklı söylüyor, uygulayıcılar farklı şeyler mi yapıyorlardı? Aynı mı, yoksa ayrı frekanslardan mı ses veriyorlardı? Bunun için kendilerinin ifade ettikleri gibi "*Milliyetçi Türkiye*"nin Dışişleri Bakanı ile görüşülmeliydi.

Birinci İnönü Muharebesi'nden sonra Ankara Hükümeti'nin ilk Dışişleri Bakanı sıfatıyla Londra'ya giden yetkisini aşarak, Bağlaşık Devletlerle sözleşmeler dönemini açmış olan Bekir Sami Bey istifa etmişti. Bağlaşık Devletler ile ayrı ayrı yapılan ikili görüşmeler sonucu Bekir Sami'nin yetkisini aşarak ikili bağlam'da yaptığı bu sözleşmelerin kazancı Fransa ve İtalya'yı İngiltere ve Yunanistan'dan uzaklaştırmış, Sevr Antlaşması'nın üzerinden henüz sekiz ay geçmesine rağmen, Sevr'in kendilerine sağladıkları ayrıcalıkları bir yana bırakarak Anadolu'nun boşaltılmasını sağlamışlardı... Bundan daha önemlisi de "Büyük Savaş" boyunca İngiltere'nin müttefiki olan bu iki önemli Avrupa Devleti tarafından da Yeni Türk Devleti'nin tanınmasını sağlamıştı. Yeni Türk Devleti'nin ilk Dışişleri Bakanı olan Bekir Sami Bey'den sonra, Dışişleri Bakanlığı görevine Yusuf Kemal (Tengirşenk) getirilmişti. Yusuf Kemal Bey bu görevi Kurtuluş Savaşı'nın devamınca Lozan görüşmeleri arifesine kadar sürdürmüştü. Ankara'ya gelen Amerikalılar, Mustafa Kemal Paşa ile yaptıkları görüşmenin hemen arkasından Yusuf Kemal Bey'le görüşme talebinde bulunmuşlardı. Türk dış politikasının çerçevesini tam olarak öğrenmek istiyorlardı. Amerikan dış politikasının sağlıklı temellere oturtulması için bu elzemdi, hayatıydı. "*İhtilâlin Lideri*"ne sorulan konulara koşut, hazırlanan so-

¹ Osman Ulagay, *Amerikan Basınında Türk Kurtuluş Savaşı*, İstanbul, Yelken Matbaası, 1974, s. 124.

² Esat Arslan, "Amerikan İstihbarat Belgelerinde Mustafa Kemal'in Kişisel Özellikleri ve Bir Görüşme", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sa. 6.

rularla Türk Dış Politikası bütün yönleriyle ortaya çıkarılması önemli bir amaç olarak saptanmıştı. Yusuf Kemal Bey'le yapılan bu görüşmeyi de, ABD'nin özellikle deniz aşırı ülkelerde oldukça etkin olan Deniz Kuvvetlerinin İstihbaratçıları gerçekleştirmişlerdi. Bu görüşme için, Amerikalılar aynı deneyimli kişiyi görevlendirmişlerdi. Bu kişi, Amerikan Deniz Kuvvetlerine mensup, Teğmen Robert S. Dunn idi. Teğmen Dunn, Mustafa Kemal Paşa ile 1 Temmuz 1921 günü Amerikalıların "*Kışlık Saray*" olarak nitelendirdikleri, bugün müze olarak kullanılan Ankara Garı'ndaki, iki katlı taş binada görüşmeyi gerçekleştirmişti. Konu kapsamında birinci el kaynak niteliğindeki irdelenecek rapor ABD Washington Ulusal Arşiv Dairesi'ndeki Askerî İstihbarat Bölümü'nden elde edilmiş³ ve söz konusu raporun aslı güçlükle okundugundan, aslına uygun olarak Ek-1'de aslı Ek-2'de sunulmuştur.

ANKARA HÜKÜMETİ'NİN ULUSLARARASI ARENAYA ÇIKIŞI

Alınan pragmatik kararların kazancı da çok büyük olmuştu. Canından can kopartmak pahasına Ethem sorunu çözülmüş, düzenli ordu deneyimi ile Birinci İnönü Muharebesi kazanılmıştı. Birbiri peşi sıra alınan köklü kararlar ve eylemli hareket öylesine iç içe yapılmıştı ki, 1921 yılının daha birinci ay dolmadan Kurtuluş Savaşı'nın küçük bir uygulaması gözler önüne serilmişti. Davanın nasıl kazanılacağı yönünde, içte ve dışta kapalı kapılar ardında kafalarda oluşan bulanıklık çözülmüştü. Oysa, sorunun nasıl çözülmesi gerektiği bütün yönleriyle çok öncelerden betimlenmişti. Bağlaşık Devletler Türkiye olgusu içerisindeki bu gerçeği varsayım olarak bile kabul etmemişlerdi. Türk Ulusal Kurtuluş Savaşı'nı bir türlü sıcak karşılayamamışlardı. Anadolu kalkışmasının başarıya ulaşmasından çok, başarısızlığı üzerine yapmışlardı plânlarını....Atlantik'in ötesinden de durum pek farklı değildi, ancak geleneksel ihtiyatlı "*Bekle Gör*" dış politikası çerçevesinde Anadolu'daki bu yeni oluşum son derece yakın plândan takip ediliyordu. Anadolu bozkırının ortasındaki yeşermeye başlayan Yeni Türk Devleti'nin dış politikada açmış olduğu bu yeni dönem, çok geçmeden Yeni Dünya kamuoyunun ilgi odağı haline geliyordu. Amerikan kamuoyunun sesi durumundaki New York Times Gazetesi, açılan bu yeni dönemi ve gelişmeleri "*Hasta adam İyileşme Belirtileri Gösteriyor*" başlıklı yazısında şöyle değerlendiriyordu:

³ Washington National Archives (Ulusal Arşiv Dairesi), MID Report (Askerî İstihbarat Raporu), 2657-T-1425.

"İtilâf Devletleri ayın 21'inde Londra'da toplanarak Yakın Doğu sorununu görüşecek olan Konferans İstanbul Hükümeti'nin yanı sıra halen Türkiye'de sözü geçen tek hükümet olan Mustafa Kemal'in Ankara Hükümeti'ni de davet etmiş bulunuyorlar"⁴.

Yasallığı bile tartışılan bir konumdan, İstanbul Hükümeti'ne karşın, "sözü geçen tek hükümet" konumuna geçmişti. Bir başka açıdan bakıldığında, bu durum, Süper Güç olma yolundaki ABD'nin Amerikan kamuoyunun sesi durumundaki bu gazetede bu tür değerlendirilmenin uluslararası platforma çıkışta, Ankara Hükümeti'ne yeşil ışık yakılmış olduğunu da gösteriyordu. Sessiz kalınmamış, aynı zamanda "Mustafa Kemal'in Ankara Hükümeti"ne görünmez ve adı konulamayan bir destek de verilmişti. Mustafa Kemal Paşa, İstanbul Hükümeti'nin ya da kendi ifadesiyle İstanbul delegasyonunun bu konferansa çağrılmasını, çizilen "dış politikanın kilometre taşları" içerisinde Yeni Dünya'ya açıklamaktan kendini alamıyordu. Philadelphia-Ledger Muhabiri K. Sheit TBMM Başkanı Mustafa Kemal'e Osmanlıca yazılı olarak sorduğu soruları Fransızca olarak şöyle yanıt veriyordu:

"(...) İstanbul Delegasyonu kendi generalleri vasıtasıyla bu şehre emir verdikleri cihetle, İtilâf Devletlerinin bütün arzularını kabul ettirebilecekleri ve ayrıca millet tarafından seçilmiş herhangi bir meclise istinat etmeyen sözde bir hükümet tarafından gönderilmiştir. Binaenaleyh *bu delegasyonun Türk Milleti adına konuşma selâhiyeti yoktur*"⁵.

Ulusal egemenliğin bayraktarlığını yapanlara aynı platformda yanıt verilmişti. Savaşımın Anadolu'daki adresi belliydi, "Türk Ulusu"... Onun temsilcisi olunmadan, onayı alınmadan uluslararası platforma çıkılamazdı. Hele generallerin güdümündeki İstanbul'un dış arenadaki temsile hiç hakkı yoktu. Yeni Dünya'ya bundan daha güzel bir mesaj verilemezdi. Kararlılık ve gücün oluşturduğu bu yeni durum çok geçmeden meyvelerini verdi. Genel konjonktörel duruma göre, politik askerî durum değerlendirilmelerini yapan İngiltere, İtalya aracılığıyla çok geçmeden istemeye istemeye Ankara Hükümeti'nin temsilcilerini Londra Konferansı'na çağırarak zorunda kaldı. Bekir Sami Kurulu da Tevfik Paşa başkanlığındaki İstanbul Kurulu ile Londra Konferansı'nın açıldığı gün olan 21 Şubat 1921'de Londra'ya gelmiş-

⁴ Osman Ulagay, *Amerikan Basınında Türk Kurtuluş Savaşı, a.g.e.*, s. 120-123.

⁵ *Atatürk'ün Millî Dış Politikası*, c1, Ankara, Kültür Bakanlığı, Eroğlu Matbacılık San., 1981, s. 270.

lerdi⁶. Gecikmeli olarak Londra'ya gelen iki kuruldan İstanbul Kurulu'nun Başkanı Tevfik Paşa'nın söz hakkının TBMM temsilcilerine bıraktığını açıklamasından sonra, durum üstünlüğüne kavuşan Bekir Sami Kurulu'na İngilizler tarafından güçlükler çıkarılması ile ikili bağlamda sözleşmeler yapılması evresine girilmişti. Bekir Sami Bey'in, Londra Konferansı'ndaki girişimleri, kişisel çabaları sonucu Londra'da Fransa, İtalya ve İngiltere ile ayrı ayrı üç gizli sözleşme yapılmıştı. Aslında Bekir Sami tarafından yapılan, ayrı ayrı görüşülmek suretiyle, birbirleriyle dost olan bu üç ülkenin Anadolu üzerindeki emellerinin birini, diğerine karşı kullanılmaya çalışılmıştı. Olaya genel bir değerlendirme ile bakıldığında, ikili ilişkiler, ilkelerin çarpışması biçiminde değil, politik fikirlerin ortaya atıldığı bir ödün çarpışması biçiminde cereyan etmişti. Bekir Sami Bey, Londra'dan döndüğü zaman İkinci İnönü Muharebesi de kazanılmıştı. Birinci İnönü Muharebesi'nin kazancı üzerine bina edilen ikili sözleşmeler, "Ulusal Ant" koşullarıyla büyük ölçüde çeliştiklerinden, gerek Hükümet, gerek TBMM nezdinde büyük eleştirilere uğrayarak reddedildi. Bunun üzerine, Bekir Sami, Mustafa Kemal'in de isteği üzerine 8 Mayıs 1921'de kaleme aldığı istifasını TBMM'nin 12 Mayıs 1921 günü 32'inci birleşiminin ikinci oturumunda meclisin onayına sundu. Meclis de bu istifayı kabul etti⁷. "Ulusal Ant"tan asla ödün verilmeyeceği bir kez daha görülmüştü. Ancak, Bekir Sami Bey, Bağlaşık Devletleri Yeni Türk Devleti ile karşı karşıya getirerek, olayların çözümlenmesi için müracaat edecekleri adresi belirlenmesine yardımcı olmuştu. Doğal olarak bu yeni durum, hem de uluslararası hukuki platformda Yeni Türk Devleti'nin tanınma sürecini başlatmıştı. Irmağın geriye akıtılmayacağı gibi, bu süreçten geri dönülmesi de olanaksızdı.

BUNALIMLI GÜNLER VE KARARLILIK

Bekir Sami Bey'in istifası ile boşalan Dışişleri Bakanlığı görevine, kurucu meclis niteliğindeki ilk meclisin 5 Mayıs 1920'de göreve başlayan ilk hükümetinde İktisat Vekilliği (Ekonomi Bakanı) yapan Kastamonu Milletvekili Yusuf Kemal Bey getirildi. Yeni Türk Devleti, 1920 yılını, yeniden yapılanma ve iç hat manevrasının gereği doğu sınırının güvence altına alınması çalışmalarıyla geçirmiş, gerçekten de doğuda durum üstünlüğünü sağlamıştı. 1921 yı-

⁶ Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hauraları*, Vatan Neşriyatı, İstanbul 1955, s. 141.

⁷ *TBMM'nin Gizli Celse Zabıtları*, c1, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Sanem Matbaası, 1985, s. 72.

İna girilirken, Ankara Hükümeti, doğu cephesinde oluşan olumlu durumu antlaşma zeminine oturtmak ve politik alanda durum üstünlüğü sağlamak amacıyla, 14 Aralık 1920 tarihinde Yusuf Kemal Bey başkanlığında bir kurulu, Bakü yoluyla Moskova'ya gitmek üzere Ankara'dan yola çıkarmıştı...⁸ Yusuf Kemal Bey Kurulu Moskova'ya gönderilirken, İtalyanların aracılığıyla Bekir Sami Bey başkanlığındaki bir kurul da Bağlaşık Devletlerle görüşmeler yapmak üzere, İtalya yoluyla Londra'ya gönderilmişti. Askerî alanda elde edilen başarıların kazancı politik alandaki başarılarla perçinlenmek istemişti. Doğu'da durum üstünlüğü sağlanmıştı. Adeta Ankara Hükümeti iki Dışişleri Bakanı ile çalışıyordu. Yusuf Kemal Bey Kurulu Kafkaslar'da yeni kurulan cumhuriyetlerle iki ayı aşkın bir zaman, bire bir görüşmeler yapmışlar, antlaşma zeminini alt yapısını oluşturmuşlardı. 18 Şubat 1921'de Moskova'ya ulaşan⁹ Yusuf Kemal Bey Kurulu'nun bir ay süreli Moskova'daki temasları meyvesini vermiş, iki ülke arasındaki ilişkiler, 16 Mart 1921 tarihinde Moskova'da imzalanan Türkiye-Rusya Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması ile doruk noktasına ulaşmıştı... Ankara Hükümeti, Bekir Sami Bey'in istifası üzerine, Dışişleri Bakanlığı görevine, hiç tereddüt etmeden dış ilişkilerde büyük bir bilgi birikimine sahip ve Moskova'dan yeni dönen, Yusuf Kemal Bey'i getirmişti. Doğuda sağlanan durum üstünlüğü doğal olarak antlaşma zeminini de beraberinde getirmişti. Şimdi, Doğu'da yapıldığı gibi, Batı Anadolu'da da kararlılıkla "*Güçlü Pozisyonda Müzakerelere Girilmesi*" evresi gündeme gelmişti. Ancak, İngiliz desteğinde bir Yunan Genel Taarruzu'nun yapılması da gündemdeydi. Çok geçmeden beklenen olmuş, Yunan Kralı Konstantin ve Lider Kadro Batı Anadolu'ya çıkarma yapmışlardı. Ankara, şimdi bir beklenti içerisine girmişti. Yunan Genel Taarruzu ne zaman başlayacak ve bu taarruzlar nerede durdurulacaktır? Bu taarruzlar sonucu askerliğin gerekleri yerine getirilerek düzenli bir biçimde Sakarya'nın doğusuna çekiliniyeceği muhakkaktı. Doğal olarak da bu geri çekilme sonucu Kütahya ve Eskişehir gibi iki önemli merkez yitirilecek, belki de başkent Ankara'nın Kayseri'ye taşınması bile gündeme gelecekti. Öylesine bunalımlı bir döneme girilmişti ki, doğu bölgesini bir antlaşma ile, güney bölgesini De Facto ile güvence altına alan bu bölgesel çekim merkezi Ön Asya'dan silinip gidecek miydi? Bunalımlı dö-

⁸ Yusuf Kemal, Tengirşenk, *Vatan Hizmetinde*, Bahar Matbaası, İstanbul, 1967, s. 199.

⁹ Yusuf Kemal, Tengirşenk, a.g.e., s. 215.

nemden çıkabilmenin tek bir yolu vardı o da ödün verilmeksizin kararlılıkla hareket etmek... Yeni Türk Devleti'nin sınavı işte şimdi başlıyordu.

AMERİKALI İSTİHBARATÇILARIN MUSTAFA KEMAL PAŞA İLE YAPTIKLARI GÖRÜŞMENİN ANA HATLARI

Anadolu İhtilâl Liderinin mimarlığında betimlenen Türk Dış Politikası ödün verilmez bir biçimde "genel ilkeleri" ortaya konulmuştu. Amerikalıların en çok merak ettikleri konuların başında, bu genel ilkeler ışığında, uygulama alanında katedilen mesafelerdi. Mustafa Kemal Paşa ile bire bir yaptıkları görüşmelerin başlığı da "Anadolu'daki Koşullar" adını taşıyordu¹⁰. Washington'un Lider Kadrosunun Ön Asya'daki dış politik yaptırımlarının belirlenmesi için gerekli esas bilgi unsuruna koşut, anket tekniğine göre hazırlanan sorular üç ana bölümde odaklanmıştı:

- TBMM'nin Yapısı ve Örgütlenme Sistematiği
- Amerikan Örgütlerine Yönelik Ankara Hükümeti'nin Tutumu
- Ankara Hükümeti'nin Dış Dünya ile İlişkileri

Birbirine geçişli açık uçlu anket tekniğine göre, oldukça bilimsel düzeyde hazırlanan sorularla yetinilmemiş, liderin bu sorulara verdikleri yanıtlar yanında, yanıt sırasında, liderin mimik ve jestleri de yakın plandan izlenerek, bunlardan biyografik istihbarat çıkarımlarında bulunulmuştu. Mümkün olduğu kadar ayrıntıların kaçırılmamasına dikkat edilmişti. Kendisinden öylesine etkilenmişlerdi ki, rapor içerisine yazılması zor da olsa "Anadolu İhtilâlinin Lideri"ni aşağıdaki biçimde tanımlamaktan kendilerini alamamışlardı:

"Onunla görüşürken beyninizde bir yoğunlaşma duygusuna kapılırsanız, arkasından sorun ne kadar karmaşık ve çetin olursa olsun, geniş çözümlü seçeneklerle, konunun tam olarak bütün noktalarının anlaşılmasının sağlar ve geniş bir bakış açısına sahip olursunuz"¹¹.

Lider, sadece ilkeleri önceden saptanmış ve ulusa maledilmiş kararları açıklamakla kalmıyor, sorunlara başka bir açıdan bakılmasını sağlayarak gerçeklerin ortaya çıkmasına önemli katkılar sağlıyordu.

¹⁰ Washington National Archives; MID Report; 2657-T-140; sl-3.

¹¹ Washington National Archives; MID Report; 2657-T-139a.

YUSUF KEMAL BEYLE YAPILAN GÖRÜŞMELER

Genel

Yusuf Kemal Bey, Yeni Türk Devleti'nin gerçekçilik, ulusal güce dayanma ve barışçılık olarak belirlenen Ulusal Dış Politikanın kilometre taşlarının oluşmasında başlangıçtan itibaren aktif roller üstlenmişti. Görüşme başlanılmadan önce Amerikalılar doğal olarak Yusuf Kemal Bey'in biyografik istihbaratını da yapmışlardı. Yusuf Kemal Bey, ılımlı bir İttihat ve Terâkî'liydi. Büyük Savaş sırasında Adalet Bakanlığı Müsteşarlığı yapmıştı. Devlet deneyimi vardı ve bürokrasiyi iyi biliyordu. Yeni Türk Devleti'nin ilk hükümetinde İktisat Vekili olarak görev almıştı. Dış politik bağlamda, Bekir Sami Bey, Batıyla ilişkileri düzenleme çalışmalarını sürdürürken, kendisi de İktisat Vekilliği'nin yanı sıra Kafkaslar başta olmak üzere, Rusya ile bire bir dış ilişkilerde bulunmuş, Moskova Antlaşması ile ünlenmişti. Mustafa Kemal Paşa ile yapılan görüşmenin tarihi 1 Temmuz 1921'di. Yapılan bu görüşmeden sonra, Teğmen Robert S. Dunn, heyetten ayrılarak, rapor içeriğinde nedeni açıkça belirtilmemekle beraber Ankara'da kalmıştı. Heyet, bu görüşmeden sonra doğrudan İstanbul'a giderek, Amiral Bristol'e bilgi vermişti. Raporda Yusuf Kemal Bey'le yapılan görüşmenin tarihi tam olarak ifade edilmemektedir. Ancak, bu görüşme konularının Mustafa Kemal Paşa'yla yapılan görüşme içeriği ile benzer noktalarının bulunması nedeniyle Teğmen Robert S. Dunn tarafından gerçekleştirilen bu görüşmenin, Temmuz ayının ilk haftası içerisinde yapılmış olabileceği kuvvetli bir olasılık olarak ilk bakışta göze çarpmaktadır. Yukarıda da ifade edildiği gibi yapılan bu iki görüşme arasındaki en büyük fark, birinin kurul halinde yapılması, diğerinin ise, bir kişi tarafından yapılmasıdır. Washington'a "*Milliyetçi Dışişleri Bakanının Görüşleri*" başlığı altında monografik rapor olarak sunulan İstihbarat Raporunun Mustafa Kemal Paşa raporu ile aynı tarihte 19 Ağustos 1921 tarihinde gönderilmesi bir başka ilginç durumu da ortaya çıkarmaktadır. Diğer bir ilginç taraf da, görüşmeleri gerçekleştiren Teğmen Robert S. Dunn'ın kişiliğinden kaynaklanmaktadır. İstihbarat raporlarında olmaması gereken bir biçimde, rapora geçerlilik kazandırılması ve doğrulanması bakımından Teğmen Robert S. Dunn'ın adının rapor içeriğine alınmasıdır. Teğmenin kimliğinin belirtilmesi söz konusu raporlara Washington'da ayrı bir veche kazandırmaktadır. Mustafa Kemal Paşa ile yapılan görüşmede, heyet tarafından hazırlanan sorulara verilen yanıtlar, Liderin ifade ettiği biçimde, hiç değiştirilmeksizin raporun içeriğine dahil edilmiştir. Yusuf Kemal Bey'le yapılan görüşmenin rapora

dökülmesinde ise, oldukça uzun cümlelerden meydana gelen dolaylı anlatım biçimi esas alınmıştır.

Raporun İçeriği

Rapor incelendiğinde açıkça görüleceği üzere, Teğmen Dunn tarafından Yusuf Kemal Bey'le iki görüşme gerçekleştirilmiştir. Raporun içeriğinde açıkça belirtilmemekle beraber, çalışmanın tekniği açısından, birinci görüşme sırasında, elde edilen bilgilerin doğrudan İstanbul'a bildirilmiş olabileceği ve İstanbul'dan alınan talimat çerçevesinde ikinci görüşmenin gerçekleştirilmiş ve yönlendirilmiş olabileceği değerlendirilmektedir... General Harbord ile yapılan görüşmelerden sonra, Yeni Türk Devleti'nin devletleşme sistematığındaki ivmeye koşut olarak, uluslararası hemen her gelişmede, Amerikalıların ne düşündüğü üzerinde önemle durulmuş ve üst düzeydeki ikili görüşmelere devam edilmişti. Bu görüşmeler sırasında da, dış politik ilişkilerin temel taşı niteliğindeki düzeylerin korunması hususuna özel önem verilmişti.

1. Birinci Görüşme

Birinci görüşme sırasında Amerikalı Teğmen'in ilk tespiti şu olmuştu. Yusuf Kemal Bey'in Amerika'yla diplomatik ilişkilerin başlanılmasında inisiyatifin Türklerde olduğunu gösterir biçiminde bir görüntü çiziyor olmasıydı. Birinci görüşme sırasında irdelenen konular şöylece özetlenebilir:

- *Yeni Türk Devleti'nin Amerikalılar Tarafından Tanınma Süreci*
- *Anadolu'daki Amerikan Örgütlerine Yönelik Ankara Hükümeti'nin Tutumu*
- *Ankara Hükümeti'nin Dış Dünya ile İlişkileri*

Şimdi bu görüşme içerisinde genel hatları yukarıda belirtildiği biçimde ele alınan konuları teker teker irdeleyelim.

A) Yeni Türk Devleti'nin Amerikalılar Tarafından Tanınma Süreci

Büyük Savaş'tan sonra Amerika Birleşik Devletleri'nin yeni dünya düzeninin oluşturulmasındaki etkinliği Anadolu bozkırının ortasından adım adım izleniyordu. Türk dış politikasının dışa açılım stratejisinde seçeneklerin çeşitliliğine gereksinim duyuluyordu. Makro seviyede bir üçüncü boyutun geti-

risi ile dışa açılmada bir esnekliğin kazanılacağı hesaplanıyordu. Bir denge ve hesap adamı olan Mustafa Kemal Paşa tarafından, biçimlenen Türk dış politikasının Batı ve Doğu ilişkilerinin bir alternatif seçeneğe gereksinimi, yadsınamayacak kadar günyüzüne çıkmıştı. Ancak, bu durum Sivas Kongresi'nde ortaya atılan Amerikan güdümü sorunundan çok farklı bir durumu da sergiliyordu. Ödün verilmeyecekti, ancak Amerika Birleşik Devletleri tarafından Yeni Türk Devleti'nin tanınması dış dünyada bir hareket serbestisini de beraberinde getirecekti. Türkiye'nin tanınma seçeneği Ön Asya'daki görevli Amerikalı askerler tarafından kabul görüyordu. Askerler oldukça büyük mesafeler almışlardı, ancak Washington'daki merkezî yönetim olaylara geleneksel ihtiyatlı yaklaşımları çerçevesinde Yeni Türk Devleti'ne yakınlaşmada gecikiyorlardı. Atlantik'in ötesinde Süper Güç olma yolunda büyük mesafeler almış olan Washington'a bu yaklaşımın anlatılması gerekiyordu. Türkiye bu bağlamda da büyük mesafeler almıştı. Dr. Emin Bey Amiral Bristol'a gönderilmiş, Teğmen Dunn, konuşmada ön alıp, getireceği açılımları hesaba katarak, Amiral Bristol'ün Türkiye ile ilgili umutlarını şöyle dile getirmişti:

"(...) Gelecekteki resmî ilişkilerin onaylanmayabileceğini ve resmî bir Birleşik Devletler Temsilcisinin Ankara'ya gönderilmesi gerektiği yolunda Amiral Bristol'ün Washington'a tavsiye niteliğinde öneriler yapacağını belirtti"¹².

Bunun üzerine Yusuf Kemal Bey, inisiyatifi bırakmaksızın dış ilişkilerde müteakabiliyetin esas olduğunu üstü kapalı bir biçimde ima ederek konuşmasını şöyle sürdürdü:

"(...) Bu tür ilişkilerin karşılıklı olması gerektiğini, bu cümleden olarak Ankara'da bir Amerikan Temsilcisi olursa, bir Türk Temsilcisinin de Washington'a gerekli olacağı yolunda ısrar etti. Yusuf Kemal Bey, Bay Mac Dowel** in raporunda belirttiği gibi, Amerika Birleşik Devletleri tarafından Ankara Hükümeti'nin tanınma isteğini anımsattı"¹³.

¹² Washington National Archives, *a.g.d.*, s. 1.

* "R. Mac Dowell, A.B.D.'nin Yakın Doğu'ya Yardım Teşkilâtı'nın resmi bir görevlisi olarak 1921 Haziranında Ankara'ya gelmiş, görev yeri olan Samsun'a döndükten sonra Dışişleri Bakanı (Vekili) ile görüşmesine dair A.B.D.'nin İstanbul'daki Yüksek Komiseri Amiral Bristol'e bir rapor göndermiştir. Söz konusu bu rapor da Amiral Bristol tarafından 20 Haziran 1921 tarihinde Washington'a gönderilmiştir".

Laurance Evans, *United States Policy and the Partiton of Turkey 1914-1924*, The Johns Hopkins Press, Balümöre, Maryland, 1965, s. 330-331.

¹³ Washington National Archives, *a.g.d.*, s. 1.

Dış politik ilişkilerde süreklilik ve ilişkilerin kalınan yerden ileriye götürülmesi kabul gören bir hareket tarzıdır. Ankara Hükümeti her açılımı adım adım izliyordu. Yusuf Kemal Bey görüşülecek konuların Mac Dowel raporundan daha ileri bir aşamada olması gerektiğini bir dışişleri nezaket kuralı içerisinde Teğmen'e anımsatıyordu. Sadece bununla kalmıyor, tanınma süreci içerisinde, Dr. Emin Bey'in Amiral Bristol'e sunduğu anlaşmadan söz ediyor ve görüşmenin bağlayıcı olması açısından bir memorandum'un yapıp yapılmayacağını görüşmenin başlangıcında kendisine hatırlatıyordu. Yusuf Kemal Bey, kartları eşit bir biçimde açmaya devam ediyordu. Ankara Hükümeti'ne karşı baskı oluşturmak amacıyla genelde İngiliz desteğindeki Yunanlıların yaptıkları bir biçimde, Karadeniz kıyılarının abluka altına alınması ya da savaş gemileri ile topa tutulmasının geçerli olmayacağını üstü kapalı bir biçimde ima ederken, eğer Ankara'da bir Amerikan Temsilcisi bulunursa, Samsun'a destroyer gönderilmekten kaçınılacağını teknik bir dille açıklıyordu. Son zamanlarda, Yunanlıların Karadeniz'deki faaliyetleri öylesine yoğunlaşmıştı ki, 2 Haziran 1921'de Karadeniz Ereğlisi'nde bir Yunan muhribi ile Kıyı Bataryası arasında topçu atışı olmuş¹⁴, 9 Haziran 1921'de de Yunanlıların ünlü "Kılış" adlı savaş gemisi 3 Haziran 1921'de Franklin Bouillon başkanlığındaki Fransız heyetinin Ankara'ya gitmek üzere çıktığı ve Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey tarafından karşılandığı İnebolu'yu topa tutmuştu¹⁵. Yunanlılar görüşmenin yapıldığı sıralarda Temmuz başında Karadeniz kıyılarını bombalama faaliyetlerine gittikçe artan bir yoğunlukta devam ediyorlardı. 4 Temmuz'da Amasra'yı, 5 Temmuz'da Samsun'u denizden topa tutmuşlardı¹⁶. Amerikalılar da gerçekten, Amerikan Merzifon Okulu'ndaki Pontusçu faaliyetlerle ilgili olarak, Ankara Hükümeti'ne karşı baskı oluşturmak amacıyla, Samsun'a bir savaş gemisi göndermişlerdi. Türk Hükümeti, uzun zamandan beri izlediği bu yasadışı Pontusçu faaliyetlere, söz konusu bu okulda bir Türk öğretmeninin öldürülmesinden sonra, derhal müdahale etmiş, olaylarda suçları görülen kendi yurttaşlarını mahkemeye sevk etmişti. Olayda suçlu görülen Amerikalılar da Samsun'a gelen bu Amerikan savaş gemisine bindirilerek yurt dışı edilmeleri sağlanmıştı¹⁷.

¹⁴ T.C. Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi, Türk İstiklâl Harbi, V'nci Cilt (Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı), Ankara, 1964. s. 48.

¹⁵ T.C. Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi, a.g.e., s. 47.

¹⁶ T.C. Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi, a.g.e., s. 61.

¹⁷ Genelkurmay ATASE Başkanlığı, Kls. No: 2976, Dos. No: 59, Fih. No. 9.

B) Anadolu'daki Amerikan Örgütlerine Yönelik Ankara Hükümeti'nin Tutumu

Yusuf Kemal Bey, Amerikan - Türk ilişkilerinin iyileştirilmesi yolunda Amiral Bristol'e sunulan anlaşma da dahil olmak üzere Ankara Hükümeti'nin somut şeyler ortaya koyduğunu, ayrıca ticaretin geliştirilmesi ve devam ettirilmesi yolunda da aynı paralelde çalışmalara devam edildiğini söylüyordu. Yusuf Kemal Bey, ayrıca yapılan bu görüşme sırasında aynı zamanda İstanbul'da da Amerikan iş adamları ile bir toplantının yapıldığını söylüyordu. Bu bir anlamda, siyasi ilişkilerin ticarî ilişkilerin önünde ya da en azından birlikte gitmesi gerekirken, ticarî ilişkilerin politik ilişkilerin önüne geçtiğinin ifadesiydi. Bunun üzerine Teğmen Dunn'da ticaretin parasal boyutu somut bir biçimde ortaya atmaktan kendini alamıyor ve:

"(...) Tütün Paralarının ödenmesinde her yıl ülkeye (Türkiye'ye) 14 Milyon Dolar girdiğini, halkının bunu değerlendirip değerlendirmedeğini"¹⁸ soruyordu.

Kartlar karşılıklı açılıyordu. Sadece tütün parası bağlamında Amerikalıların Türkiye'ye ödedikleri paranın 14 Milyon Dolar olduğunu ortaya koyan Amerikalı üstü kapalı da olsa bu paranın bir baskı aracı kullanılabileceğini ima ediyordu. Parasal boyutun ortaya konulmasından sonra, Anadolu'daki Amerikan Örgütlerine yönelik Ankara Hükümeti'nin tutumuna geçilebilirdi. Bu konu Amerika'daki Rum ve Ermeni Lobilerini canevinden vurmuştu. Amerikan Yakın Doğu'ya Yardım ve Tütün Şirketlerinde çalışan Rum ve Ermeni görevliler sınır dışı edilmişlerdi. Bu sınır dışı edilme olaylarında Ankara Hükümeti'nin etkinliği hangi düzeydeydi? Mustafa Kemal Paşa ile yapılan görüşmelerde açık ve net yanıtlar almışlardı, ama lidere ifade edilmeyen başka bir boyut var mıydı? Açıkça ifade edilmekle beraber bu olaylarda İttihat ve Terakki'nin bir etkinliği var mıydı? İşte araştırılacak konu bu idi. Amerikalılar kendi mantaliteri çerçevesinde Ankara Hükümeti'nin Türkiye'ye girdi sağlayan bu parasal kaynağı değerlendirmemiş olduklarını bir türlü akılları almıyordu. Kendi mantıkları doğrultusunda bu işte mutlaka bir bit yeniği olduğunun endişesi içerisindeydiler. Parayı veriyorlardı, yasa dışı bir olay da olsa haklı kefesinde tartılmalydılar. Kendi ticarî ayrıcalıklarının bir adımı olarak kurdukları eğitim kurumlarındaki Rumların Atina ile işbirliği yaparak "Pontus Devleti" kurma çabalarını ve Ermenilerin "Bağımsız

¹⁸ Washington National Archives, a.g.d., s. 1.

Ermenistan" çalışmalarını nedense göz ardı etme eğilimindeydiler. Türk Yurttaşı olan bu Ermeni ve Rumlar bir çığ gibi savunmasız Türk Köylerine saldırıyorlar, örgütlü kıyım ve soykırım hareketlerine girişiyorlar, Türk Hükümeti, dünya üzerindeki her demokratik hükümet gibi yasaları eşit bir biçimde uyguladığında, Türk Hükümeti'nin karşısına Amerikan çıkarlarını ileri sürüyorlardı. Amerikalılar, Türk Yurdunda Amerikan şirketlerinde çalışan Ermeni ve Rum kökenli Türk yurttaşlarını Amerikan yurttaşı gibi algılama eğilimindeydiler. Teğmen, Kurtuluş Savaşı içerisinde kendilerinin ifade ettikleri gibi "*Milliyetçi Türkiye*"nin en çok gereksinim duydukları şeyin para olduğunu değerlendirmişlerdi. Evet doğru idi, ancak Yeni Türk Devleti bu coğrafya üzerinde "Ulusal Devlet" kimliğinden her ne biçimde olursa olsun ödün vermeye niyetli değildi. Çünkü, bu konu "Erzurum Kongresi" ile "ihtilâl bildirgesi"nin içeriğine alınmıştı. Hiç kimseden lütuf ve merhamet istenilmiyordu. Hele "Tam Bağımsızlık" ilkesinden ödün verilmesi hiçbir zaman düşünülmemişti. Amerikalı Teğmenin aradığı bir başka konu da, sınır dışı edilme erkini Ankara Hükümeti kendi yönetim erki içerisinde mi yapmıştı? Raporun içeriğine bakıldığında bu soruya Yusuf Kemal Bey'in çelişkili sayılabilecek yanıtlar verdiği ya da büyük bir olasılıkla kendisine atfedildiği görülmektedir. Çelişkili ve Merkezî Hükümetin Taşra ile olan eşgüdümün olmadığı, kendi güvenlik kuvvetlerinin suçlandığı ve daha çok Amerikalı Teğmenin yorumları olarak değerlendirilen hususlar rapor içeriğinde şu şekilde toplanıyordu:

- Bu işçilerin artık sınır dışı edilmemeleri gerektiği ve gönderilmiş olanların geri dönebileceği yolunda emirler verildiği,
- Samsun yetkililerinin oldukça sorumsuz davrandıklarını, Ankara ile eşgüdümün olmadığı,
- Polisin casus ve çılgın olduğunu kendi kişisel menfaatleri için şahıslara karşı kanıtlar uydurabileceği,
- Mahallî yetkililer tarafından sınırdışı edilmelerle ilgili olarak, bu tür mahallî görevlilerinin ihmâlinin genel ve müessif olduğu"¹⁹.

Amerikalı heyetin Önder ile yaptığı görüşmede bu konuyla ilgili çerçeve soruya meydan vermeyecek bir biçimde açıkça ortaya konulmuştu. Teğmenin bu tür eşgüdüm noksanlığı ve Dışişleri Bakanının kendi güvenlik güçlerinin

¹⁹ Washington National Archives, a.g.d., s. 1.

suçlar gibi görüntü verdirmek eğiliminde olduğu ve Ankara Hükümeti'nin zaafı olarak ortaya koyma çabaları içerisinde girdiği değerlendirilmektedir. Gerçek ise, bunun tam tersiydi. Olaylara derhal müdahale eden Ankara Hükümeti bu yöndeki çabalarını birleştirmek suretiyle daha 9 Haziran 1920'de bölgede Nurettin Paşa'nın komutasında Merkez Ordu Komutanlığı kurarak²⁰, Ankara Hükümeti'nin genel perspektifini ülkenin bu yöresine kaydırmıştı. Bu yörede oldukça etkin görevlerde bulunan Merkez Ordu Komutanlığı 15 Şubat 1922 tarihinde lağvedilmişti²¹. Ulusal Ant'la bütünleşmiş ve uzun bürokrasi deneyimiyle devlet adamlığı olarak kendisini kanıtlamış olan Yusuf Kemal Bey'in bu biçimde yanıtlar vereceği uzak bir olasılık olarak değerlendirilmektedir. Yusuf Kemal Bey'e özgü olan ve doğru olma olasılığı yüksek olanlar konuşmanın bu bölümünde yer almış, raporun içeriğine dahil edilmişti. Bunlar şöylece özetlenebilir:

"- Polisin kanıtlarını ortaya koyduğu kişileri sınırdışı edebileceği,

- Son zamanlarda Yunanlıların Samsun ve Amasya arasında üç dört köyü tahrip ettiği,

- Kenti tahliye etmeden önce İzmit'te Yunanlılar tarafından 300 Türk'ün öldürülmüş olmasıyla suçlandığının kanıtlarla belirtilmesi"²² *

Daha görüşmenin başında, Yusuf Kemal Bey'in memorandum (görüşmenin karşılıklı olarak tutanakla tespiti) isteği yanıtız bırakılmıştı. Oysa Mustafa Kemal Paşa ile yapılan görüşmede ise soru yanıt biçiminde doğrudan yazım yöntemi kullanılmıştı. Raporunda olumsuz yazıların, Amerikalı Teğmen'in kendi yorumları olarak raporun içeriğine kasıtlı olarak dahil edilmiş olabileceği ve bu tür yaklaşımın Amerika Birleşik Devletleri tarafından tanınma sürecini geriye bıraktırma gibi bir amaca hizmet etmiş olabileceği değerlendirilmektedir.

²⁰ T.C. Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi, Türk İstiklâl Harbi, II'nci Cilt (Batı Cephesi), 2'inci Kısım, Ankara, 1965, s. 88.

²¹ Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1969, s. 1002.

²² Washington National Archives, a.g.d., s. 2.

* Rahmi Apak, *İstiklâl Savaşında Batı Cephesi Nasıl Kuruldu?* Güven Basımevi, İstanbul, 1942, s. 143.

"27/82 Haziran 1921'de Yunanlılar İzmit'te 200 kadar ev ve dükkânı ateşe vermek suretiyle büyük kıyım ve soykırım hareketine girişmişlerdi".(*) Bu olaylarla ilgili kanıtlara dayanan belgeler Yusuf Kemal Bey tarafından Amerikalı Teğmen'e verilmişti.

C) Ankara Hükümeti'nin Dış Dünya ile İlişkileri

1) Sovyetlerle Olan İlişkiler

Zamanın konjonktürel durumu çerçevesinde Ankara Hükümeti'nin dış ilişkilerinde o günün aktüel sözcüğü ile Bolşevikler ön planda bulunuyordu. Bu ilişkilere Amerikan gözlüğü ile bakılınca farklı bir durum ortaya çıkıyordu. İngilizler, Bolşeviklerin Anadolu'daki faaliyetlerine Amerikan gözlüğü ile bakma eğilimindeydiler Anglo-Sakson bakış açısı, Amerika'nın dünya dış politikasındaki trendinin yükselmesi ile birlikte, gittikçe Anglo - Amerikan eğilimine doğru bir gelişme kaydediyordu. İşte bu genel çerçeve içerisinde bire bir Amerikan çıkarlarının görüşülmesinden sonra, Bolşeviklerin Ankara ile yakınlaşması görüşmenin ikinci önemli konusunu meydana getiriyordu. Ankara - Moskova arasında gelişen ilişkilere koşut olarak, Amerikalı Teğmen' in çıkarımlarda bulunarak istihbarat haline getireceği konular şu noktalarda odaklaşıyordu:

- Doğu'daki altı ilin Sovyetleştirilmesi şartıyla Mayıs ayında Kars'ta bir anlaşma imzalanmışsa;

- Bu antlaşmanın bir dipnotu olarak Bolşeviklerin büyük ekonomik ayrıcalıklar istemiş oldukları ya da bunun karşılığında askerî yardım sunmuş oldukları"²³

Yusuf Kemal Bey, doğal olarak, bu duyuların hemen hepsini bölüm bölüm doğru olmadığını söyledi. Oysa, Amerikalı Teğmen bu duyulardan o kadar emindi ki, raporuna "*kategorik olarak inkâr etti*" şeklinde yazmaktan kendini alamamıştı. Aslında Amerikalı Teğmen tarafından ortaya atılan iki seçenek birbirleriyle öylesine çelişki içerisindeydi ki, bunlardan farklı doğru seçeneğin ortaya atılmasına gereksinim gösteriyordu. Altı ilin Sovyetleştirilmesine izin verilmesi çok uzak bir olasılıkla belki yardım alınmasının bir koşulu olabilirdi, ancak bir de üstüne üstlük ekonomik ayrıcalıklar da verilmiş olabileceği hiç de akla yatkın gelmiyordu. Ancak böylesine mantık dışı soruların ortaya atılması karşı tarafı konu hakkında açıklama yapmaya sokacağından, bu sorunun teknik düzeyde hazırlanmış olabileceği değerlendirilmektedir. Gerçek neydi? Gerçek, İngilizlerin Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra bölge için oluşturmuş oldukları politikada gizliydi. Mondros Ateşkesi'nin hemen arkasından 5 Kasım 1918'de Kars Millî Şura Hükümeti oluştu-

²³ Washington National Archives, a.g.d., s. 2.

rulmuş, yaklaşık bu dönem ondört ay sürmüştü. II'nci Ardahan Kongresi'nden sonra, 18 Ocak 1919'da oluşan Cenubî Garbî (Güney Batı) Kafkas Hükümeti de 4 Nisan 1919'da İngilizler tarafından dağıtılmıştı. Bundan sonra da Mahallî Şurular Hükümeti Dönemi başlamıştı²⁴. Ulusal Kurtuluş Mücadelesi'nin başlamasıyla "Ulusal Ant" sınırları içerisine alınan bu bölge için Paris Konferansı'nda Lloyd George tarafından Amerikan mandası önerilmiş, bu öneri Fransa tarafından da destek görmüştü²⁵. Paris Barış Konferansı'nın başında Türkiye'nin tümünü kapsayacak biçimde olan Amerikan mandası, daha sonra, Ermenistan ile İstanbul ve Boğazlar içerecek şekilde İngiliz çıkarlarının ön plana alındığı bir politikaya dönüşmüştü. Teğmen'in altı ilin Sovyetleştirilmesi meselesi şeklinde ortaya attığı sorun, Elviye-i Selâse olarak adlandırılan, üç il Türkiye'den, üç il Ermenistan'dan olmak üzere Bağlaşık Devletlerin bu bölgede arzu ettikleri güdümleri altında olacak Ermenistan'dan başka bir yer değildi. İngilizlere göre, tehlike bu yerin Sovyetleştirilmesinde yatıyordu. Ne yapıp, yapıp bu tehlike bertaraf edilmeliydi. İngiltere'nin bu bölge için politikası açıktı. Ermenistan'ın bir manda yönetimiyle kontrol altında tutulması ve bu mandanın da Amerika'ya verilmesiyle Rusya ile Türkiye arasına bir set çekilmek isteniyordu. Ermenistan bölgesine Kilikya'nın da katılmasıyla meydana getirilecek Büyük Ermenistan'ın mandasının ABD'ye verilmesiyle, İngiltere, güneyde Fransa, kuzeyde Rusya ve Türkiye'nin arasında bir tampon bölge yaratmış olacaktı. ABD'nin tampon olarak bu bölgeye konulması ile İngilizlerin, bölgeye nüfuz etmelerini daha da kolaylaşacaktı. Ayrıca, İngiltere ekonomik nedenlerden dolayı Ermenistan'a yapmadığı yardımı Amerikan kanalıyla gerçekleştirmiş olacaktı²⁶. Amerikalı Teğmen ortaya atmış olduğu duyumu fizikî olarak kanıtama eğilimindeydi. Bu duyumun fiziki kaynağı, Yeni Rus Büyükelçisi M. Necherenov'un (Osmanlıca belgelerde Nazeranus olarak geçmektedir.) Kafkasya'da görüşmeler yapmış olduğunu söyleyen Trabzon'dan Dr. Nihat Bey'di. Görüşmenin yapıldığı tarihten çok kısa bir zaman önce 27 Haziran 1921'de Nezeranus Sovyet Elçisi sıfatıyla Çankaya'da Mustafa Kemal Paşa'ya itimâtnâmesini sun-

²⁴ Nilgün Erdaş, *Millî Mücadele Döneminde Kafkas Cumhuriyetleriyle İlişkiler (1917-1921)*, Ankara 1994, s. 56-57.

²⁵ Reşat Sagay, *XIX. ve XX. Yüzyıllarda Büyük Devletlerin Yayılma Siyasetleri ve Milleterarası Önemli Meseleler*, İstanbul 1972, s. 164.

²⁶ Nilgün Erdaş, *a.g.e.*, s. 89.

muş, aynı gün Yusuf Kemal Bey, Ulusal Hükümetin dış siyaseti hakkında Büyük Millet Meclisi'nde aşağıdaki demeci vermişti:

"(...) Hakkımızı zorla elimizden almak isteyenlere vermemeye çalışacağız ve vermeyeceğiz. Hürriyet, istiklâl ne demek olduğunu bilen milletlerin er geç mutlaka bizim hakkımızı da teslim edeceklerine kaniiz"²⁷.

Yusuf Kemal Bey, hiç konuşmasa, bu demecini Amerikalı Teğmenin önüne koysa ne demek istediği pekala anlaşılacaktı. Ama o, dışişleri nezâketi içerisinde konuşmasını sürdürdü:

" 16 Mart'ta yapılan antlaşmanın Büyük Millet Meclisi tarafından onaylanmış tek antlaşma olduğunu (...) Ulusal Ant'a karşı olacağı için altı ildeki herhangi bir egemenlik ayrıcalığının olanaksız olduğunu (...) Komşu oldukları için Rusların ve Türklerin dost olarak birbirleriyle ilgilendiklerini söyledi. Bizlere uzanmış dostluk eli biçiminde ifade ederek Rusların hükümetini tanıyan ilk halk olduğunu takdirle belirtti. Bu yüzden ve Rusların Kapitülasyonların kaldırılmasını tanımış olduğu için halkının onlara minnettar olduğunu söyledi"²⁸.

Yusuf Kemal Bey, yanıtlarını demokratik bir ortam içerisinde yanıtlamaya özen gösteriyordu. Ankara Hükümeti'ni tanıyan ve muhatap olarak alan koskoca bir Rus Halkı idi. Bunun anlamı açıktı. Gizli bir biçimde Amerikan halkı tarafından da Yeni Türk Devleti'nin tanınması gerektiği çağrışımını yapıyordu. Bir diğer yaklaşım ise, Batılıların hiçbir biçimde vazgeçemedikleri kapitülasyonların kaldırılmasını tanıyan halkın, Rus halkı olduğunu belirterek Rusların ekonomik ayrıcalıklar peşinde koşan bir ulus değil, ekonomik ayrıcalıkların karşısında olan bir ulus olduğunu özellikle vurguluyordu.

2) Yunanlılar ile İlişkiler ve Beklenen Genel Yunan Taarruzu

Yunan Kuvvetlerinin takviyeli kuvvetlerle genel taarruzu beklenmekteydi. Savaş tarihi literatürüne Kütahya -Eskişehir Muharebeleri biçiminde geçen bu taarruzların başlamasına tekaddüm eden zorlu, zorlu olduğu kadar bunalımlı günler yaşanmaktaydı, Ankara'da... Dışişleri Bakanı Yunanlıların

²⁷ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri (1920-1938), Ankara, Devre I, cilt XI, s. 61-62.

²⁸ Washington National Archives, a.g.d., s. 2.

bu ileri harekete başlayacağından günü gününe haberleri oluyordu. Yeni Türk Devleti istihbarat olanaklarını her tarafa seferber ederek, ulusal güç unsurlarının gerektiği kadar hazırlanabilmelerini sağlayacak stratejik ikaz, gerektiğinde taktik ikaz süresini sağlamaya yönelik görevlerini eksiksiz olarak yerine getiriyordu. Dışişleri Bakanlığı'nın dış istihbarat olanakları Yunan ileri hareketinin ne zaman başlayacağını tespit edilmesine harcanıyor ve bu şekilde Yunan Taarruzu'nun daha başlamadan, Türk Ordusunun hazırlıkta ön almasını sağlayarak önemli katkılarda bulunuyordu. Amerikalı Teğmen'e, bu durumu özellikle vurgulamak suretiyle belli yerlere "*Türklerin herşeyden haberi var*" imajı verilmeye çalışılıyordu. Ayrıca, Yusuf Kemal Bey, bu olasılığı yüksek, Yunan Genel Taarruzu'nun yapılmasının bütün uzlaşma zeminini ortadan kaldıracığını ve yapılacak uzlaşmaya yönelik bütün antlaşmaların Ankara Hükümeti tarafından reddedilmesiyle sonuçlanacağını bildirmek suretiyle, dolaylı olarak adeta Yunanlılara bir gözdağı veriyordu.

3) *Ulusal Ant Sınırlarının Tartışmazlığı ve İngiliz - Yunan Birlikteliği*

Yusuf Kemal Bey, Yeni Türk Devleti'nin sınırlarının Ulusal Ant'ta belirtildiğini, Türklerin İzmir ve Doğu Trakya'ya herhangi bir uzlaşma olmaksızın geri dönmek zorunda olduğunu önemle vurguluyordu. Türkler "Büyük Savaş"tan yenilgiyle çıkmışlardı. Ülkesi topraklarından, Mezopotamya, Arabistan ve Fransız Suriyesi gibi ülkeler oluşturulmuştu. Arabistan'ı salt olarak ifade ederken, Suriye'den Fransız Suriyesi biçiminde ifade etmesi oldukça ilginç bir yaklaşımdı. Yeni Türk Devleti'nin sınırları büyük devletlerle çevrilmişti. Büyük Savaş'tan yenilgiyle çıkan Eski Avusturya İmparatorluğu'ndan da Polonya, Macaristan ve Yugoslavya gibi ülkeler oluşturulmuştu. Gerek Avusturya gerek Almanya'ya kendisinden ayrılan ülkelerin kontrol etme görevi verildiği halde, Türkiye bu haktan mahrum bırakılmıştı. Yusuf Kemal Bey, Türkiye'ye, Almanya ve Avusturya'dan daha kötü davranıldığını açık seçik bir biçimde ortaya koymaktan kendini alamıyordu. Bundan sonra görüşme; aşağıdaki günün aktüel konuları üzerinde yoğunlaştı:

- General Harrington'un Londra'ya atanması,
- İngiliz Ulusları Başbakanları Toplantısı,
- Paris'teki Curzon - Briand Görüşmeleri,

Yusuf Kemal Bey'in bu konulardaki tutumu açıktı. Türk durumunun sabit ve değişmez bir biçimde ortaya konulduğunu, başka yerlerde kararlaştırılmış olan şeylerin bu tutumu değiştirmeyeceğini söyledi.

Görüşme sırasında İstanbul'un tahliyesi ve Yunanlıların İstanbul'a geri dönmeleri de sorun olarak dile gelmişti. Amerikalı Teğmen bu soruyu değişik bir biçimde sormayı yeğlemişti. Yunanlıların geri dönmeleri sorununu İngiliz ülkeleri halklarının vereceği kararıyla olması durumunda, Türklerin bunu tanımak zorunda olduklarını söylemişti. Verilen yanıt kesindi. Ankara Hükümeti'nin öncelikle tüm bu kararları ortadan kaldırabilme erkine sahip olduğunu söylemekle yetindi. Arkasından, İngilizlerin Yunanlıları subay, malzeme ve hatta tanıklarla takviye ettiğini belirtti. İki ülke arasında resmî olmayan gizli antlaşmalar olduğu için İngiltere'nin Yunanistan'ı desteklemeye devam edeceğini söyledi. Gerçek biliniyordu ve bu durum her platformda söylenilmeliydi. Dışişleri Bakanı da saygın ve tutarlı Türk dış politikası genel çizgileri içerisinde kapalı kapılar ardında yapılan, ancak savaş alanında kendini açıkça gösteren durumu bulgularla ortaya koyuyordu.

4) Eski Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey'in Yapıldığı Sözleşmelerin Durumu

Görüşmede konu, Eski Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey'in yaptığı sözleşmelerin durumunun irdelenmesine gelmişti. Olaya genel hatlarıyla bakıldığında Yusuf Kemal Bey tarafından verilecek yanıt son derece açıktı. Kısaca, Bekir Sami Bey kendi yetkisini aşmıştı. Bağlaşık Devletler, Sevr Antlaşması'nın bazı maddelerinden ihtiyatî önlem almaya yönelmişlerdi, "Ulusal Ant"a aykırı olduğu için Büyük Millet Meclisi bu madde değişikliklerini kabul etmeyeceği muhakkaktı. Bekir Sami Bey'in, bunları Büyük Millet Meclisi'ne kabul ettirebileceğine dair kendine göre haklı nedenleri olabilirdi. Bunlar kişisel çabalar ve kendine göre kabul edilmiş iyimser umutlardı. Ancak, onun Kilikya ile ilgili olarak Fransa ile ayrı bir antlaşma ya da İtalyanlara ticarî ayrıcalıklar ve etki bölgeleri tanıyan başka bir antlaşma imzalamaya hakkı yoktu. Kendisi tarafından İtalyan bölgesi Londra'da ayrı bir biçimde tesis edilmişti. Bekir Sami konuşmasını sürdürdü:

"Gerçekten Bekir Sami'nin istifasına neden olan hata, Kilikya ile ilgili Fransız Antlaşması'na imza koyması idi"²⁹.

Yusuf Kemal Bey, Bekir Sami Bey'in üzerine fazla yüklenilmesinin davaya inananlar arasında değişik yorumlara neden olacağını bilincindeydi. Belki de bu durum Dış Dünyada "*İhtilâl Kendi Evlâtlarını Yıyıyor*" yorumunu ortaya getirebilirdi. Konuşmasının burasında çark ederek, Bekir Sami Bey'in

²⁹ Washington National Archives, a.g.d., s. 3.

kendi yakın arkadaşı olduğunu ve Ankara Hükümeti'nde etkinliğinin eskisi gibi devam ettiğini ve kendisinin halihazırda Avrupa'da sağlık nedenleri için bulunmadığını, resmî amaçlı geziler yaptığı konusunda ısrarla belirterek konuşmasını sürdürdü.

Bekir Sami Bey, Londra'da İngiltere ile İngiliz tutsaklarına karşılık Malta'da tutuklu olarak bulunan çoğu mebus ve üst düzey bürokratin karşılıklı olarak değiştirilmesiyle ilgili bir sözleşme de imzalamıştı. Yusuf Kemal Bey, bu harekete kendiliğinden girişemezdi. Ankara Hükümeti kendisini yetkilendirmese bu hareketlere kendiliğinden girişmesi olanaksızdı. İşte bu safhada, Yusuf Kemal Bey, Bekir Sami Bey'in bu konudaki yetkilendirme kapsamını da açıklama gereğini duydu. Büyük Millet Meclisi, 22 İngiliz tutsağı (Çoğu İngiliz Ordusunda hizmet eden aslen Rum ve Ermeni) karşılığında 100 küsur Malta tutsağının serbest bırakılması için kendisini görüşme yapmak üzere yetkilendirmişti. Ancak, Bekir Sami Bey, değişime tabi tutulması gereken İngiliz Mahkemesi'nce adi suçlardan hüküm giymiş Maltalıların da değişimi için bu koşulu gizlice antlaşma içerisine konulmasına izin vermişti. Bundan dolayı, Meclis sözleşmeyi reddetti ve sözleşmenin reddedilmesiyle birlikte arkasından da İngiliz öfkesi geldi. Bu öfke de Yunanlıları karşı harekete geçirme de büyük bir etken olmuştu.

5) Amerikalılarca Fransa ile Antlaşma Zemininin Hazırlıklarının Araştırılması

Franklin Bouillon'un beraberlerinde Binbaşı Sarou olduğu halde Ankara'ya gelmek üzere 3 Haziran 1921'de İnebolu'ya çıkışları³⁰ ta başından itibaren izleniyordu. Fransız Heyetinin Ankara'ya geldiği gün, 9 Haziran 1921 tarihinde Yunanlılar, ünlü "Kılış" savaş gemileriyle İnebolu'yu topa tutmuşlardı. Oysa Fransızlar, antlaşma zeminine önemli katkılar da bulunacağı hesabıyla Ankara Hükümeti'ne ılımlı yaklaşım eğilimindeydiler. Heyetin Türk Dışişleri yetkilileri ve Mustafa Kemal Paşa ile görüşmeye başlamasından yaklaşık bir hafta sonra, 20 Haziran 1921 tarihinde Fransızlar Zonguldak'ı terketmişlerdi³¹. Bütün bunlar olurken bile, Amerikalılar Bouillon'un Adana

³⁰ Yusuf Kemal Tengirşenk, *a.g.e.*, s. 246.

³¹ Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Encümeni, Harp Mıntukaları, Şehir ve Kasabaların İşgal, İstirdât ve Bombardıman Tarihleri, Ankara, 1940, s. 84.

demiryolunun kontroluyla ilgili olarak geldiği düşüncesindeydiler, Amerikalılar Yeni Türk Devleti'nin Fransa ile bire bir bir antlaşma yapacaklarını bir türlü akılları almıyordu. Fransızlarla olsa olsa küçük ayrıntıların halledilmesinde biraraya gelinebilirdi. Bütün bunlara karşın, Yusuf Kemal Bey Fransız Heyetinin, Türk-Fransız Antlaşması için Ankara'da bulunduğuna işaret etti. Yusuf Kemal Bey devamla, İskenderun'un birkaç mil çevresinde Fransız tahliyesini ve Fransız jandarmasının reddini sağlayan General Gourand'a kabul ettirilmiş olan Bekir Sami Bey'in antlaşmasına karşı Ankara Hükümeti'nin karşı önerilerinden bahsetti. Sonunda Fransızların da reddettiği anlaşmayı Yusuf Kemal Bey de kabul etmiyordu. Sadece "Anlaşmalar hakkında şimdiye kadar hiçbir şey duymadık" demekle yetindi. Daha sonra, toparlanarak, Bouillon'un Ankara'ya yeni Fransız önerileriyle gelmiş olduğunu söylemeye devam etti. Amerikalı Teğmen tarafından önerilerin içeriği sorulmuştu. Yusuf Kemal Bey yanıt olarak, önerilerin halen inceleme altında olduğu için samimî olarak bir şey söyleyemedi. Fransa ile belli başlı anlayış farklılıklarının yakında düzeltileceğinden iyimser olduğunu söylemekten kendini alamadı.

D) Mustafa Sagir Olayı*

Yusuf Kemal Bey, kendisinin ve bütün Türk yetkililerinin tartışmaktan büyük bir zevk duydukları tek konu olan Mustafa Sagir sorununda en uzun konuşmayı yeğlemiştir. Çünkü bu sorun, İngiliz siyasal yöntemleri üzerinde etraflıca düşünmeye olanak sağlıyordu. Bu bir anlamda İngilizlerin kapalı kapılar ardında neler plânladıklarını, neleri uygulama alanına koyduklarını ve kısaca Yakın Doğu'daki ünlü İngiliz entrikaları hakkında herkeste oluşan fikirlerin doğrulanmasını sağlıyordu. Yusuf Kemal Bey, İngilizlere yönelik bu değerlendirmelerinden sonra doğrudan Mustafa Sagir olayına girdi. Fotoğraflı ve mektup kopyalarının bulunduğu bir mavi defterin mahkemede kanıt

* "Mustafa Sagir, İngilizler tarafından casus olarak yetiştirilmiş, Hindistan Hilâfet Heyeti İstanbul Temsilcisi sıfatıyla Temmuz 1920'de İstanbul'a getirilmiştir. Başta, Ankara Hükümeti'nin Hint Müslümanları ile ilişkilerinin boyutlarını çözümlmek ve fırsat ele geçtiğinde Mustafa Kemal'in öldürülmesine yönelik suikastın icrası için 11 Aralık 1920'de Ankara'ya gelmiştir. Türkiye'ye gelişinden itibaren İstihbarat birimlerinde yakından izlenmeye başlayan Mustafa Sagir, Mart 1921'de Ankara'da yakalanmıştır. Ankara İstiklâl Mahkemesi'nce yargılanan, Mustafa Sagir bu mahkemeye suçlu bulunarak, 24 Mayıs 1921'de Ankara Karaoğlan Meydanı'nda kalabalık bir topluluk önünde asılmıştır".

olarak ortaya konulduğunu ve tüm mahkeme safahatının İngilizce'ye çevrilererek bir İngilizce dokümanın meydana getirilmekte olduğunu söyledi. Amerikalı Teğmen iki konu hakkında kesin kanıt arama peşindeydi.

1) Halkın suçladığı biçimde Sagir'in Mustafa Kemal Paşa'nın suikastı için Ankara'ya hazırlık görüşmeleri yapmak üzere gönderildiğine dair kendi itiraflarından başka herhangi bir kanıt var mıydı?

2) Mustafa Kemal'e ateş etme konusunda Türkler gerçekten haklı mıydı?

Amerikalı Teğmene göre, Mustafa Sagir sadece hayatını kurtarmak için itirafta bulunmuştu. Aslında, bu fikir Teğmenin kendi fikri değildi. Doğrudan, Amerikan dış politika uzmanlarının üzerinde tartışarak bu konu hakkında oluşturdukları ortak kanılarıyla. Oysa, bu konuda öylesine birinci el kaynak niteliğinde kanıtlar vardı ki, hele bir tanesi herşeyin bittiğini anladığı sırada, idamından 25 gün önce, hapisneden Albay Wood'a kendi el yazısı ile yazdığı İngilizce mektuptu. Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüdler Başkanlığı Arşivi'nden edilen mektubun fotoğrafları Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nin Mart 1995 tarihli 31 numaralı sayısında yayımlanmıştır³². Hindistan'ın sözde Hilâfet Temsilcisi olarak Türkiye'ye gelen bir Hintli Müslüman olan Mustafa Sagir, bir İngilizden daha iyi İngiliz olduğunu Albay Wood'a yazdığı mektupta şöyle belirtiyordu:

"Herşeyden evvel bir İngiliz teb'asıyım ve çocukluğumdan itibaren onlar tarafından yetiştirildim. Şayet Türkler de bana İngilizler kadar iyi davranmış olsalardı, o takdirde bütün kalbim ve ruhumla onlar için çalışırdım"³³.

Yusuf Kemal Bey, Mustafa Sagir'in sadece Mustafa Kemal'in sofrasına bakan şahsî hizmetçilerinin ve ahçısının büyük bir olasılıkla zehirlemek suretiyle öldürmek için onların nasıl kanalize edileceği yolunda araştırma yapmak amacıyla İstanbul'da talimatlar aldığını, aynı zamanda bu araştırmaları Ankara'ya gelerek, burada gerçekten yaptığını ve görgü tanıklarının bunu

³² Esat Arslan, "1921 Yılı İlk Yarısında Türk, Fransız-İtalyan Yakınlaşması Karşısında İngiliz Politikası ve Mustafa Sagir Olayı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c XI, Mart 1995, Sa 31, Ankara, s. 187-222.

³³ Esat Arslan, a.g.e., s. 194, Ek-3, Ek-4.

kanıtladığını söyledi. Bununla beraber, o İstanbul'daki Hindistan Bağımsızlık Ajansı'na aynı kanıtları gösteren ve hazırlanmakta olan söz konusu broşürde bulunan mektupları göndermiş ve onlardan mektup almıştı. Yusuf Kemal Bey, Amerikalı'nın söylemesine fırsat vermeden, idamının diplomatik bir hata olduğunu kabul etmedi. Yusuf Kemal Bey, bunları söylerken, Sagir' in eyleme yönelik bir suikastçı olduğundan hayli emin bir tavır sergilemişti.

2. İkinci Görüşme

Birinci görüşmede hemen hemen her konuya eğilmişlerdi. Büyük bir olasılıkla, Amerikalı Teğmen birinci görüşmenin notlarını İstanbul'da Amiral Bristol'e bildirmişti. İstanbul, Sovyetlerle (Teğmen Raporuna Ruslar olarak yazmayı yeğlemişti.) olan ilişkiler ve İttihat Terâkki olgusu üzerinde biraz daha bilgi toparlanmasını daha doğru bir ifadeyle, bu iki konu üzerinde Ankara Hükümeti'nin tavrını öğrenmek isteyebileceği varsayımı yüksek bir olasılık olarak değerlendirilmektedir. İkinci görüşme birinci görüşmeden birkaç gün sonra gerçekleştirildi.

A) Bolşeviklerle Olan İlişkilerde Kafkaslar Anahtar mı?

Teğmen, Rusların Türkiye üzerindeki tarihi emellerini anımsattıktan sonra, Yusuf Kemal Bey bu minval üzerinde konuşmasını sürdürdü. Yusuf Kemal Bey, Rusya'nın geçmiş 500 yıldan beri İstanbul'da gözlerinin olduğunu ve bunun gizli bir savaş antlaşmasında ortaya konulduğunu söyledi. Hatta bu konuyu Bolşevikler iktidara geldiklerinde kendileri dünya kamuoyuna bildirmişlerdi. Yusuf Kemal Bey, rejimler değişse bile çıkarların her zaman geçerli olacağını bilincindeydi. Bunu açıkça ortaya koymaya devam etti. Rusya bunu istiyordu ve onu elde etmede hiçbir korkuları da yoktu. 16 Mart 1921 tarihinde Moskova'da Türkiye-Rusya Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması bu nedenle imzalanmıştı. Yusuf Kemal Bey, Moskova'da imzalanan Antlaşma'daki koşullar ile Türk halkının Rus egemenliğine karşı uygun bir biçimde korunduğunu söyledi. Bolşeviklerle olan ilişkilerde Kafkaslar gerçekten anahtar rol oynuyor ve Bolşevik çıkarları ile Türk çıkarları bir kesişme gösteriyordu. Buradaki ulusal ve Menşevik karakterli karşıcı hareketler uzun süreli bir mücadeleden sonra ancak Bolşevikler tarafından kontrol altına alınabilmişti. Rusya bakımından, Kafkaslar'daki Sovyet Cumhuriyetlerin o günkü biçimiyle muhafaza edilmesi kendi rejimlerinin devamı açısından el-

zemdi. Yusuf Kemal Bey işte bu iki politik çıkarın kesiştiği Kafkaslar'ı aşağıdaki şekilde anlatıyor ve Amerikalı Teğmen de raporuna Yusuf Kemal Bey'in anlattığı biçimiyle geçirmekten kendini alamıyordu:

"Yusuf, uzun bir tartışmadan sonra, kendi halkı ve Bolşevikler arasındaki dostluğum Kafkaslar'daki karşılıklı çıkarlar nedeniyle oluştuğunu ve Türklerin, batıda olduğu gibi kuzeyde ve doğuda düşman istemediğini dolaylı bir biçimde kabul etti"³⁴.

Yusuf Kemal Bey'in kendisinin de belirttiği gibi, hem Kafkaslarda yerel yöneticilerle, hem de Moskova'da Merkezî Yönetim ile uzun görüşmeler yapılmıştı. Bu antlaşmanın karşılıklı olarak benimsenmesi üç aylık bir süreyi almıştı. Görüşmenin yapıldığı Temmuz 1921 ayının ilk haftası olmasına rağmen, Moskova Antlaşması'nın onaylanabilmesi Meclis genel kurulunun gündemine gelmemişti. Bolşeviklerin adımlarını bir bir atmalarının bitirilmesi bekleniyordu.

B) Meclisin Yapısı ve İttihat ve Terâkki Olgusunun Değerlendirilmesi

Mustafa Kemal Paşa'ya sorulan bir soru da Meclisin yapısı, onun demokratik olup olmadığı idi. Aynı soru Dışişleri Bakanına da sorulmuştu. Genel anlamda demokratik olabilmenin koşulu, Meclis çatısı altında çok partili bir ortam yaratmak ve yaratılan bu ortamı sürdürebilmektir. Amerikalılara göre ise durum farklı idi. Onların yanıt aradıkları soru, ulusal hareket karşıtlarının Meclis çatısı altında örgütlenmeleriydi. Yusuf Kemal Bey, genellikle politik konularda konuştuğundan sonra, Büyük Millet Meclisi'ni tek bir amaç üzerine "Ulusal Ant" ile bütünleştirdiğini ve bu nedenle hiçbir partinin ortaya çıkmadığını vurguladı. Çok partili yaşam denilince kendiliğinden İttihat ve Terâkki Partisi gündeme geliyordu. Eski İttihat ve Terâkki Partisi'ni İstanbul yasadışı ilân ettiği gibi, Ankara da yasadışı olarak kabul ediyordu. Yusuf Kemal Bey, bu konudaki düşüncelerini açıklamaya devam etti.

"Eski İttihat Partisi ile mücadele etmek için Ateşkes'den hemen sonra örgütlenen Anadolu ve Doğu Rumeli Müdafaa-i Hukuk Partisi liberal bir partidir. İttihat ve Terakki Komitesi (C.U.P.)³⁵ ögesi-

³⁴ Washington National Archives, *a.g.d.*, s. 3-4.

³⁵ Committee of Union and Progress sözcüklerinin kısaltması olup "İttihat ve Terakki Komitesi" anlamındadır.

nin, yasadışı bir unsur olduğunu ve başlıca merkezlerde iktidara dönmeyi arzu ettiğini üstü kapalı bir biçimde kabul etti. Bunun olmayacağını güvenle belirtti, yine de onun sözcüklerinin altından belli bir endişe seziniyordu"³⁶.

Yusuf Kemal Bey, İttihat ve Terakkî Partisi'nden kısaca İttihat Partisi (=Unionis Party) diye bahsetmişti. Merkez ve taşra örgütlenmesini tamamlayan, diğer bir anlamda taban ve tavan ilişkisi demokratik bir biçimde tesis edilen ve kısaca Parti konumuna gelen Anadolu ve Rumeli Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti'ni, Parti olarak ifade etmiş, savunduğu ekonomik modeli de aynen Mustafa Kemal Paşa'nın belirttiği biçimde liberal olarak tanımlamıştı. Amerikalıların kafasında oluşan Bolşevik tehdidine karşı verilebilecek en iyi yanıt bu idi.

İngilizler "Büyük Savaş" içerisinde karşılarında oldukları, İstanbul'da Hürriyet ve İtilâf Partisi aracılığıyla yargıladıkları İttihat ve Terâkki Partisi'ni Anadolu içerisinde desteklemeyi yeğliyorlardı. İngilizler, Berlin'de bulunan İttihat ve Terâkki Partisi'nin kurucusu ve Osmanlı Devleti'nin seçilmiş ilk Başbakanı olan Talât Paşa ile ilişkilerini devam ettiriyorlardı. Bu durum İngilizlerin geleneksel politikalarına uygun düşen bir durumdu. Ancak, Talât Paşa İranlı bir Ermeni'nin menfur suikastına hedef olmuş, 15 Mart 1921 tarihinde Berlin'de Hardenberg Strasse'de şehit olmuştu³⁷. İttihat ve Terâkki önderlerine yönelik cinayetler birbirini izlemiş, Bahaattin Şakir, Azmi Bey, eski sadrazam Sait Halim Paşa ve nihayet Cemal Paşa Ermeni kurşunlarına hedef olmuşlardı. Ermeniler üç yıl bekledikten sonra, sonunda Talât Paşa'yı şehit etmişlerdi. Gerçekten bu durum şaşırtıcıydı. Ermeniler, Moskova Antlaşması'nın imzalanmasından bir gün önce bu eylemi gerçekleştirmişlerdi. İngilizler Anadolu'daki harekete karşı elde potansiyel güç olarak beklettikleri Talât Paşa'nın üç yıl sonra Ermeniler tarafından ortadan kaldırılmasına neden rıza göstermişlerdi? Bunda, Türkiye-Rusya Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması'nın payı büyük olduğu gibi, Amerikan güdümünde bir Batı Ermenistanı'nın gündeme getirilmesi için Ermeni Terörü ile İngiliz Emperyalizminin uyuşmuş olabileceği değerlendirilmektedir. İngiliz - Talât Paşa birlikteliğinden, Ermeni terörü ile at başı gidilmesine ve uyuşulmasına kadar durum

³⁶ Washington National Archives, *a.g.d.* s. 4.

³⁷ Tevfik Çavdar, *Tal'ât Paşa* Ankara, 1995, s. 491.

daha başlangıçtan itibaren Ankara Hükümeti'nce de takip edilmekteydi. Görüşme sırasında, Yusuf Kemal Bey, Berlin'deki İngiliz çabasının Talât Paşa'yı Ankara'ya yollamaya çalıştığını bildiğini kabul etti, ancak onun ulusal topraklara gelmesine asla izin verilmemiş olduğunu açıkladı. Talât'ın, Mart ayında Londra Konferansı'nda kabul edilen Ankara delegeleri için San Remo'da Konferans düzenlemiş olduğunu kabul etmedi. Talât'ın suikastının altında Bolşeviklerin yerine, İngilizlerin olduğunu imâ etti. Doğruya yakın bir politik değerlendirme, Türk Dışişleri Bakanı tarafından ortaya konulmuştu. Bundan sonra, İttihat ve Terâkki'nin diğer önderlerinin durumlarının değerlendirilmesine geçildi. Yusuf Kemal Bey, Enver Paşa'nın Yakın Doğu'da artık geçerli bir etmen olmayan olağanüstü ve maceracı bir kişiliğinin olduğunu kabul etmişti. Malta'dan henüz serbest bırakılan, savaş sırasında İstanbul'da Eğitim Bakanı olan ve aşırı bir İttihat ve Terakkici Şükrü Bey'in Ankara Hükümeti'nde bir görev verilip verilmeyeceği sorulduğunda, Yusuf Kemal Bey, onun için benzer hiçbir yerin bulunmadığını kendinden emin bir biçimde yanıtlayarak konuşmasını bitirdi.

SONUÇ

Amerikalı İstihbaratçılar, Mustafa Kemal Paşa ile yapılan görüşmeden sonra, liderin ödün verilmez bir biçimde çizdiği genel çerçeve içerisindeki dış politikasını bütünüyle özümlemişlerdi. Bundan sonra, genel ilkeler ile uygulama arasındaki çelişkilerin olup olmadığının araştırılmasına girişmişlerdi. Oldukça deneyimli bir İstihbaratçı olan Teğmen Robert S. Dunn'ın Türk Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey ile yaptığı iki görüşmeden çıkarılan sonuç, rapora yorum olarak yazılmasa da birbirinin aynıydı. Lider ve uygulayıcıları aynı frekanstan konuşuyorlar, aynı sonuçlar üzerinde birleşiyorlardı. Zaten, bu yüzden iki raporu da birlikte 19 Ağustos 1921'de Washington'a göndermişlerdi. Mustafa Kemal Paşa ile yapılan görüşmenin raporlaştırılmasında bire bir soru-yanıt biçiminde doğrudan yazım tekniği kullanılırken, Dışişleri Bakanı ile yapılan görüşmelerin raporlaştırılmasında dolaylı bir yazım tekniği kullanılmıştı. Dolaylı yazım tekniği, kendiliğinden yorumu da getiren bir üslup tarzı olarak ortaya çıktığından, Amerikalı Teğmen, Dışişleri Bakanı ile yaptığı görüşmelerde bunu özellikle kullanmıştır. Yorumu açık bu teknik, Atlantik'in öte yakasındaki ABD'nin Merkezî Karar organlarında tereddüt meydana getirmiş, bu Amerikan tanınmasını geciktirmiştir. Birinci Dünya Savaşı sonlarına doğru 1917 yılında Osmanlı Devleti ile kesilen diplomatik

ilişkiler, Yeni Türk Devleti'nin 24 Temmuz 1923'te imzaladığı Lozan Barış Antlaşması'nın sonrasına kadar devam etmiştir. Nitekim, 6 Ağustos 1923 tarihinde ABD, Türkiye ile Lozan Andlaşması'na benzer bir antlaşma imzalayarak Yeni Türk Devleti'nin sınırlarını ve kapitülasyonların kaldırılmasını kabul etmiştir. Merkezî Yönetim tarafından alınan üst düzey kararların oluşturulmasında önemli girdi olarak kabul edilen istihbarat raporlarının değeri burada ortaya çıkmaktadır.

SUBJECT: VIEWS OF NATIONALIST MINISTER OF FOREIGN AFFAIRS -
Monograph Rep't.

From: CONSTANTINOPLE (Nationalist Turkey)

No: 1315

Date: August 9, 1921

Replying to No.

Date:

POLITICAL

(60) Domestic Politics

(61) Alien Policies

Lieutenant Robert S. Dunn, U.S.N., in a recent visit to Angora had an interview with Youssouf Kemal Bey, Mustapha Kemal's Minister for Foreign Affairs, who during the war was Under Minister of Justice at Constantinople. He was not an extremist of the Committee of Union and Progress.

In the course of conversation with Lieutenant Dunn and in order to show that an initiative by the Turks for resumption of diplomatic relations had already been undertaken, Youssouf signified that Dr. Emin Bey had been sent to Admiral Bristol. He said that during Emin Bey's visit both political and commercial projects had been discussed. Lieutenant Dunn suggested that Admiral Bristol might approve of official political relations in the future and had been considering the advisability of recommending to Washington that an official United States representative should be sent to Angora. Youssouf insisted that any such relations should be reciprocal, viz; that if an American representative were at Angora a Turkish representative should go to Washington. He cited the request for the Angora Government by the United States which Mr. MacDowell reported on.

In pressing for reciprocal political and commercial representatives, Youssouf pointed out that any American trade in Anatolia would need protection from the political point of view. He cited that any commercial troubles or disagreement might result in the dispatching of a destroyer to Samsoun to bring pressure which could easily be avoided if an American political representative were at Angora, and that wherever trade existed it presupposed a "Zone of Influence" politically. Youssouf asked if a memorandum regarding a reciprocal trade and a political agreement could

be made out. He said he had already drawn up an agreement which Dr. Emin Bey, had laid before Admiral Bristol, and understood that a meeting of American business-man had taken place at Constantinople at which both trade and politics had been discussed. When asked whether his people did not value the fourteen million dollars of American money coming into the country every year in payment for tobacco and that it seemed strange that his government was asking for closer commercial relations with Americans and at the same time doing all in its power to destroy them by deporting employees of American concerns, Youssouf immediately consented to see that orders were given that no more of these workers should be deported and that those who had been taken away should be returned, but added that any men against whom the police had already secured evidence would have to be deported. He did not deny that the Samsoun authorities were rather irresponsible, that no coordination existed between them and Angora, and that the police were spy and mania mad and likely to manufacture evidence against individuals in order to promote their personal interests. He cited that the Greeks had lately destroyed three or four Turkish villages between Samsoun and Amassia and charged that 300 Turks had been killed by Greeks at Ismid before the latter evacuated the town. Regarding deportations by local authorities, he agreed that the ignorance of such local officials was general and deplorable.

Youssouf Kemal Bey was asked as to what treaties his government and Moscow had concluded and if any further demands as reported had been made on Angora by the Bolsheviks. He assured, emphatically, that the March 16th agreement was the only one yet entered into; that while it had not yet been ratified by the Grand National Assembly, the debate on it there was to begin soon and the treaty would surely be accepted. He denied categorically that the Bolsheviks had demanded large economic concessions as a postscript to this treaty or that they had offered military aid provided they should be allowed to sovietize the six eastern vilayets, or that an agreement had been signed at Kars in May which Dr. Nihad Bey at Trebizond had said that the new Russian Minister to Angora, M. Natcheranov, was negotiating in the Caucasus. He added that any concession of sovereignty in the six vilayets would be impossible as it would be against the National Pact. He said that the Russians and Turks regarded themselves as friendly because they were neighbors. He appreciated that the Russians were the first people who had recognized his government, as he put it, "extended the hand of friendship to

us." His people were grateful for this, especially for the Russians having recognized the abolishment of capitulations.

Youssouf stated that the Greek offensive was imminent and that the present was a critical hour for his country. A Greek attack would be the result of their refusal to accept the new compromise of the Entente just made in Paris and presented to Athens by an Allied officer. Youssouf stated that he did not know the nature of the compromise.

Youssouf led the conversation up to the "National Declaration" at the Sivas Conference—the so-called National Pact—for complete Turkish control within Anatolian frontiers where Moslems are the leading peoples. He admitted the Turks defeat in the Great War; also that Turkey must be dismembered and new countries formed from it, Mesopotamia, Arabia, French Syria, Palestine, as Poland, Hungary, Yougo-Slavia, etc., were formed from the old Austrian Empire. But he declared that this was punishment enough for Turkey and that just as Austria and Germany have been left in complete control of the Teutonic parts of their countries so Turkey must retain complete control of the Turkish part of hers. It was not fair to treat Turkey worse than Austria-Hungary by dividing her up into "Zones of European Influence", imposing forcing gendarmeries on her and parceling out her resources wholesale as concessions. Youssouf stated emphatically that the Turks must get back Smyrna and Eastern Thrace unconditionally, without any compromise. The conversation progressed to the Greek question in general and the British attitude toward it regarding their evacuation of Constantinople and the other alternative of aiding the Greeks to the limit; General Harrington's mission to London, the congress of British premiers and the Curzon-Briand conversations at Paris. He said that it made no difference what was decided there; the Turkish position was fixed and unalterable. Youssouf appeared to be a little ever-confident, if not arrogant, and when reminded that he must realize that if the British people over decided really to back the Greeks his government would be destroyed once and for all, it was noticeable that he made no direct specific charges of British aid to the Greeks either the battle of Inanou or at present but he stated that the Greeks had been supplied with officers and material, including tanks. He said that England would continue to support Grece because of secret informal agreements between the two countries. The conversation led to Bekir Sami's activities at the London Conference.

Youssouf stated that Bekir Sami Bey exceeded his authority. He had plenipotentiary powers to sign reservations to the Sevres Treaty for submission to the Angora Parliament but they extended only to decisions of the London Conference. Bekir Sami was quite right in accepting these reservations although the Great National Assembly could not accept them because they were contrary to the "National Pact". But he had no right to sign a separate treaty with France regarding Cilicia or the one with the Italians granting them commercial concessions and zones of influence. The Italian zone established separately at London by him has been repudiated here by Parliament. The error that really caused Bekir Sami Bey's resignation was his signature to the French agreement about Cilicia. Youssouf insisted that Bekir Sami was still a personal friend of his and a power in the Angora Government; also that he was not travelling in Europe officially at present but "for his health".

Regarding the exchange of British prisoners, Youssouf Kemal stated that Bekir Sami had also exceeded his authority here but it was a minor matter. He was authorized to negotiate for their release en bloc only - the 100 odd Malta prisoners for the 22 odd Britishers (most of whom are really Greeks and Armenians who have served in the British Army) but he allowed the British to slip into the agreement a provision that the Maltarites adjudged guilty of certain crimes by British court should not be subject to exchange. Hence, the slip-up, the refusal of the Turkish Assembly to accept the terms and the consequent British anger.

In regard to the Bouillon Mission to Angora, Youssouf remarked that Bouillon was at Angora in the French treaty matter - not regarding control of the Adana railway. He mentioned the Turkish counter proposals to Bekir Sami's original agreement which had been submitted to General Gouraud, the ones which provide for French evacuation to within a few miles of Alexandretta, and the refusal to accept a French Gendarmerie. Youssouf would not admit that the French had finally refused them. He merely said "we have heard nothing about them since." He then went on quickly to say that Bouillon had come to Angora with new French proposals, as to their nature frankly he could not say, as they were still under consideration. He seemed optimistic that the main differences with France would soon be settled.

Youssef Kemal Bey dwelt longest on the affair of Mustapha Saghir, the one subject he and all Turkish officials like to discuss and gloat over, since it hangs something "on" British political methods and confirms all their ideas about British repute for intrigue in the Near East. He said that a blue book with photographs and copies of letters put in evidence at the trial and the whole trial proceedings was being produced in an English text. Two points were put before Youssef: 1) Are there any proofs beside his confession that Saghir was sent to Angora to negotiate the preliminaries for the assassination of Mustapha Kemal Pasha as his people charged? 2) Whether the Turks were justified or not in shooting him? In regard to (1), his main proof lay in the confession which he admitted was made solely to save life and was repudiated at his execution. Youssef declared that the confession included that not only had Mustapha Saghir received in Constantinople instructions to inquire how Mustapha Kemal's personal servants and cook were engaged, who took care of his tableware (with a view to poisoning him supposedly), but that he had actually made these inquiries in Angora and witnesses had testified to this. Also that he had received from and sent to the Indian Independence Agent in Constantinople letters that showed the same thing and which will be produced in the brochure mentioned. Youssef would not admit that the execution was a diplomatic error. He seemed very sure that Saghir was a practiced assassin because he had included the Afghan Emir business in his confession.

At a second interview a few days later, Youssef Kemal Bey, speaking about Russia, said that Russia had had her eyes on Constantinople for the last 500 year and it was conceded to her in a secret war treaty. Youssef said he knew that Russia wanted it but had no fear that she would get it, and that his people were properly safeguarded against Russian domination by provisions in the March treaty. Youssef admitted indirectly, after a long discussion, that the reason for friendship between his people and the Bolsheviks was because of their mutual interests in the Caucasus, and that the Turk did not want to have enemies in the north and east as they have in the west.

Youssef then talked of politics generally and emphasized that the Grand National Assembly was united on a single aim, the National "Pact" and that, therefore no parties could exist. The "Defence of Rights of Anatolia and Eastern Roumelia" party which was organized just after the armistice to

combat the old Unionist Part was a Liberal organisation. He tacitly admitted that the C.U.P. element is a lawless one and would like to return to power in the chief centers. He expressed confidence that this would not happen, yet a certain apprehension beneath his words was detected.

Youssef admitted that he knew of the British effort at Berlin to get Talaat to Angora but declared he never would have been allowed to land on Nationalist soil. He did not know Talaat had arranged at the San Remo Conference for the Angora delegates to be received at London in March. He hinted that the British, instead of the Bolsheviks, were at the bottom of Talaat's assassination. He agreed that Enver Pasha had become a spectacular and adventurous character who no longer was a real factor in the Near East. When asked whether Shukri Bey, just released from Malta, Minister of Instruction during the war at Constantinople and a bad C.U.P., would be given a job in the Angora Government, Youssef answered rather scornfully that no such place would be found for him.

AIRS TO: 3 ✓
 I. D. ✓
 High Commr. _____
 Circulate in _____
 G-2 Coblenz _____
 M/A Berlin add _____
 M/O Berlin _____
 M/A Bucharest _____
 M/A Cairo _____
 M/A London _____
 M/A Paris _____
 M/A Rome _____
 M/A Warsaw _____

REPRODUCED AT THE NATIONAL ARCHIVES

2657-T-142

SUBJECT - VIEWS OF NATIONALIST MINISTER OF FOREIGN AFFAIRS - Monograph Rept.

From CONSTANTINOPLE (Nationalist Turkey)

No. 1315 Date August 9, 1921 19

Replying to No. _____ Date _____ 19

POLITICAL -

- (60) Domestic Policies
- (61) Alien Policies

Lieutenant Robert S. Dunn, U.S.N., in a recent visit to Angora had an interview with Yousseuf Kemal Bey, Mustafa Kemal's Minister for Foreign Affairs, who during the war was Under Minister of Justice at Constantinople. He was not an extremist of the Committee of Union and Progress.

In the course of conversation with Lieutenant Dunn and in order to show that an initiative by the Turks for resumption of diplomatic relations had already been undertaken, Yousseuf signified that Dr. Emin Bey had been sent to Admiral Bristol. He said that during Emin Bey's visit both political and commercial projects had been discussed. Lieutenant Dunn suggested that Admiral Bristol might approve of official political relations in the future and had been considering the advisability of recommending to Washington that an official United States representative should be sent to Angora. Yousseuf insisted that any such relations should be reciprocal, viz; that if an American representative were at Angora a Turkish representative should go to Washington. He cited the request for recognition of the Angora Government by the United States which Mr. MacDowell reported on.

In pressing for reciprocal political and commercial representatives, Yousseuf pointed out that any American trade in Anatolia would need protection from the political point of view. He cited that any commercial troubles or disagreement might result in the dispatching of a destroyer to Samsoun to bring pressure which could easily be avoided if an American political representative were at Angora, and that wherever trade existed it presupposed a "Zone of Influence" politically. Yousseuf asked if a memorandum regarding a reciprocal trade and a political agreement could be made out. He said he had already drawn up an agreement which Dr. Emin Bey had laid before Admiral Bristol, and understood that a meeting of American business-men had taken place at Constantinople at which both trade and politics had been discussed. When asked whether his people did not value the fourteen million dollars of American money coming into the country every year in payment for tobacco and that it seemed strange that his government was asking for closer commercial relations with Americans and at the same time doing all in its power to destroy them by deporting employees of American concerns, Yousseuf immediately consented to see that orders were given that no more of these workers should be deported and that those who had been taken away should be returned, but added that any men against whom the police had already secured evidence would have to be deported. He did not deny that the Samsoun authorities were rather irresponsible, that no coordination existed between them and Angora, and that the police were spy and mania mad and likely to manufacture evidence against individuals in order to

Binding Margin.

promote their personal interests. He cited that the Greeks had lately destroyed three or four Turkish villages between Samsoun and Amassia and charged that 300 Turks had been killed by Greeks at Ismid before the latter evacuated the town. Regarding deportations by local authorities, he agreed that the ignorance of such local officials was general and deplorable.

Youssef Kemal Bey was asked as to what treaties his government and Moscow had concluded and if any further demands as reported had been made on Angora by the Bolsheviks. He assured, emphatically, that the March 16th agreement was the only one yet entered into; that while it had not yet been ratified by the Grand National Assembly, the debate on it there was to begin soon and the treaty would surely be accepted. He denied categorically that the Bolsheviks had demanded large economic concessions as a postscript to this treaty or that they had offered military aid provided they should be allowed to sovietize the six eastern vilayets, or that an agreement had been signed at Kars in May which Dr. Nihad Bey at Trebizond had said that the new Russian Minister to Angora, M. Natcheranov, was negotiating in the Caucasus. He added that any concession of sovereignty in the six vilayets would be impossible as it would be against the National Pact. He said that the Russians and Turks regarded themselves as friendly because they were neighbors. He appreciated that the Russians were the first people who had recognized his government, as he put it, "extended the hand of friendship to us." His people were grateful for this, especially for the Russians having recognized the abolishment of capitulations.

Youssef stated that the Greek offensive was imminent and that the present was a critical hour for his country. A Greek attack would be the result of their refusal to accept the new compromise of the Entente just made in Paris and presented to Athens by an Allied officer. Youssef stated that he did not know the nature of the compromise.

Youssef led the conversation up to the "National Declaration" at the Sivas Conference--the so-called National Pact--for complete Turkish control within Anatolian frontiers where Moslems are the leading peoples. He admitted the Turks defeat in the Great War; also that Turkey must be dismembered and new countries formed from it, Mesopotamia, Arabia, French Syria, Palestine, as Poland, Hungary, Yougo-Slavia, etc., were formed from the old Austrian Empire. But he declared that this was punishment enough for Turkey and that just as Austria and Germany have been left in complete control of the Teutonic parts of their countries so Turkey must retain complete control of the Turkish part of hers. It was not fair to treat Turkey worse than Austria-Hungary by dividing her up into "Zones of European Influence", imposing foreign gendarmeries on her and parceling out her resources wholesale as concessions. Youssef stated emphatically that the Turks must get back Smyrna and Eastern Thrace unconditionally, without any compromise. The conversation progressed to the Greek question in general and the British attitude toward it regarding their evacuation of Constantinople and the other alternative of aiding the Greeks to the limit; General Harrington's mission to London, the congress of British premiers and the Curzon-Briand conversations at Paris. He said that it made no difference what was decided there; the Turkish position was fixed and unalterable. Youssef appeared to be a little over-confident, if not arrogant, and when reminded that he must realize that if the British people ever decided really to back the Greeks his government would be destroyed once and for all, it was noticeable that he made no direct specific charges of British aid to the Greeks either at the battle of Tannou or at present but he stated that the Greeks had been supplied with officers and material, including tanks. He said that England would continue to support Greece because of secret informal agreements between the two countries. The conversation led to Bekir Sami's activities at the London Conference.

Youssef stated that Bekir Sami Bey exceeded his authority. He had plenipotentiary powers to sign reservations to the Sevres Treaty for submission to the Angora Parliament but they extended only to decisions of

the London Conference. Bekir Sami was quite right in accepting these reservations although the Great National Assembly could not accept them because they were contrary to the "National Pact." But he had no right to sign a separate treaty with France regarding Cilicia or the one with the Italians granting them commercial concessions and zones of influence. The Italian zone established separately at London by him has been repudiated here by Parliament. The error that really caused Bekir Sami Bey's resignation was his signature to the French agreement about Cilicia. Youssouf insisted that Bekir Sami was still a personal friend of his and a power in the Angora Government; also that he was not travelling in Europe officially at present but "for his health."

Regarding the exchange of British prisoners, Youssouf Kemal stated that Bekir Sami had also exceeded his authority here but it was a minor matter. He was authorized to negotiate for their release on bloc only - the 100 odd Malta prisoners for the 22 odd Britishers (most of whom are really Greeks and Armenians who have served in the British Army) but he allowed the British to slip into the agreement a provision that the Maltese adjudged guilty of certain crimes by the British court should not be subject to exchange. Hence, the slip-up, the refusal of the Turkish Assembly to accept the terms and the consequent British anger.

In regard to the Bouillon Mission to Angora, Youssouf remarked that Bouillon was at Angora in the French treaty matter - not regarding control of the Adana railway. He mentioned the Turkish counter proposals to Bekir Sami's original agreement which had been submitted to General Gouraud, the ones which provide for French evacuation to within a few miles of Alexandretta, and the refusal to accept a French Gendarmerie. Youssouf would not admit that the French had finally refused them. He merely said "we have heard nothing about them since." He then went on quickly to say that Bouillon had come to Angora with new French proposals, as to their nature frankly he could not say, as they were still under consideration. He seemed optimistic that the main differences with France would soon be settled.

Youssouf Kemal Bey dwelt longest on the affair of Mustapha Saghir, the one subject he and all Turkish officials like to discuss and gloat over, since it hangs something "on" British political methods and confirms all their ideas about British repute for intrigue in the Near East. He said that a blue book with photographs and copies of letters put in evidence at the trial and the whole trial proceedings was being produced in an English text. Two points were put before Youssouf: 1) Are there any proofs beside his confession that Saghir was sent to Angora to negotiate the preliminaries for the assassination of Mustapha Kemal Pasha as his people charged? 2) Whether the Turks were justified or not in shooting him? In regard to (1), his main proof lay in the confession which he admitted was made solely to save life and was repudiated at his execution. Youssouf declared that the confession included that not only had Mustapha Saghir received in Constantinople instructions to inquire how Mustapha Kemal's personal servants and cook were engaged, who took care of his tableware (with a view to poisoning him supposedly), but that he had actually made these inquiries in Angora and witnesses had testified to this. Also that he had received from and sent to the Indian Independence Agent in Constantinople letters that showed the same thing and which will be produced in the brochure mentioned. Youssouf would not admit that the execution was a diplomatic error. He seemed very sure that Saghir was a practiced assassin because he had included the Afghan War business in his confession.

At a second interview a few days later, Youssouf Kemal Bey, speaking about Russia, said that Russia had had her eyes on Constantinople for the last 500 years and it was conceded to her in a secret war treaty. Youssouf said he knew that Russia wanted it but had no fear that she would get it, and that his people were properly safeguarded against Russian domination by provisions in the March treaty. Youssouf admitted indirectly, after a long discussion, that the reason for friendship between his people and the Bolsheviks was because of their mutual interests in the Caucasus, and that

Esat Arslan

REPRODUCED AT THE NATIONAL ARCHIVES

- 4 -

the Turks did not want to have enemies in the north and east as they have in the west.

Youssouf then talked of politics generally and emphasized that the Grand National Assembly was united on a single aim, the National "Pact" and that, therefore, no parties could exist. The "Defence of Rights of Anatolia and Eastern Roumelia" party which was organized just after the armistice to combat the old Unionist Party was a liberal organization. He tacitly admitted that the C.U.F. element is a lawless one and would like to return to power in the chief centers. He expressed confidence that this would not happen, yet a certain apprehension beneath his words was detected.

Youssouf admitted that he knew of the British effort at Berlin to get Talaat to Angora but declared he never would have been allowed to land on Nationalist soil. He did not know that Talaat had arranged at the San Remo Conference for the Angora delegates to be received at London in March. He hinted that the British, instead of the Bolsheviks, were at the bottom of Talaat's assassination. He agreed that Enver Pasha had become a spectacular and adventurous character who no longer was a real factor in the Near East. When asked whether Shukri Bey, just released from Malta, Minister of Instruction during the war at Constantinople and a bad C.U.F., would be given a job in the Angora Government, Youssouf answered rather scornfully that no such place would be found for him.